

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TARİH KAYNAĞI OLARAK HÂTİRA TÜRÜ:
ÜSÂME B. MÜNKİZ'İN KİTÂBÜ'L-İ 'TİBÂR'I
ÖRNEĞİ

Cumali GÜNEŞ

2501170415

TEZ DANIŞMANI

Doç. Dr. Hüseyin HÜSNÜ KOYUNOĞLU

İSTANBUL-2022

ÖZ
TARİH KAYNAĞI OLARAK HÂTİRAT TÜRÜ: ÜSÂME B. MÜNKİZ'İN
KİTÂBÜ'L-İ 'TİBÂR'I ÖRNEĞİ

Cumali GÜNEŞ

Tarih araştırmalarında hâtırat türü özellikle son dönem tarih araştırmalarında kullanılan önemli kaynaklar arasındadır. Hâtırat türü her ne kadar son dönem araştırmaları için ehemmiyet teşkil etse de ilk örnekleri çok eski dönemlere dayanmaktadır. Yapmış olduğumuz çalışmanın ana kaynağı olup, Üsâme b. Münkız tarafından kaleme alınan Kitâbü'l-İ 'tibâr, İslam Tarihi'nin bilinen en eski hâtırat kitabı olma özelliğine sahiptir.

Bu çalışma üç ana bölümden müteşekkil olup hâtırat türünün tarihe kaynaklığını Kitâbü'l-İ 'tibâr örneği ile ortaya koymayı hedeflemiştir. Bu bağlamda birinci bölümde hâtırat türünün tarih araştırmalarında kullanılmasına dair teknik bilgiler verilmiştir. İkinci bölümde Kitâbü'l-İ 'tibâr'ın müellifi Üsâme b. Münkız'ın hayatı ve eserleri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise Kitâbü'l-İ 'tibâr kitabında müellif tarafından işlenen konulardan tarihe kaynaklık teşkil eden dönemin önemli olayları, şahısları ve sosyo-kültürel yapı incelenmiştir. Bu inceleme sonucu elde edilen bilgilerden çeşitli çıkarımlar yapılarak tarihi malzeme olarak kullanılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hâtırat, Üsâme B. Münkız, Haçlılar, Selâhaddîn-i Eyyûbî,

ABSTRACT
TYPE OF MEMOİR AS A HISTORİCAL SOURCE: THE EXAMPLE OF
USAMA B. MÜNKİZ'S KİTÂBÜ'L-İ'TİBÂR

Cumali GÜNEŞ

Memoirs are among the important sources used especially in recent historical studies. Although the type of memoir is important for recent research, its first examples date back to ancient times. The main source of our work, Usama b. Kitâbü'l-İ'tibâr, written by Munkiz, has the distinction of being the oldest known Memoir book in the History of Islam.

This study consists of three main parts and aims to reveal the source of memoirs to history in the example of Kitâbü'l-İ'tibâr. In this context, in the first chapter, technical information about the use of Memoir in historical research is given. In the second chapter the author of Kitâbü'l-İ'tibâr, Usama b. Munkiz's life and works are discussed,. In the third chapter, it is aimed to use the important events, persons and socio-cultural arguments of the period, which are the sources of history, from the topics covered by the author in the book Kitâbü'l-İ'tibâr and to use them as historical material.

Keywords: Memoir, Usama B. Munkiz, Crusaders, Saladin Ayyubi

ÖNSÖZ

İnsanın kendi gördüğü zaviyeden hayatının tarifi olan hâtırat türü tarih araştırmaları için önemli kaynaklar arasındadır. Resmi tarihlerin tasvir etmediği çok önemli ayrıntıları ihtiva etmesi nedeniyle tarih araştırmaları için oldukça ehemmiyetli kaynaklar arasında yerini almaktadır.

İslam Tarihi literatüründe şahısların hayatını konu edinen kitaplar oldukça fazla olmakla birlikte müelliflerin kendi hayatlarını kaleme alma geleneği oldukça azdır. Yaptığımız literatür taraması sonucu Kitâbü'l-İ'tibâr eseri İslam Tarihinde yazılmış ilk hâtırat türü kitaptır. Bu durum mezkûr eseri hâtırat türü bağlamında çalışmamıza sebep oldu.

Üsâme b. Münkız tarafından kaleme alınan Kitâbü'l-İ'tibâr ihtiva ettiği hâtırat türü eserlerin özelliklerinin yanında, kaleme alındığı dönem hakkında elde mevcut kaynaklarda olmayan bilgileri vermesi açısından önemlidir. Ayrıca hâtırat türüne ait olması hasebiyle müellifinin hayatı özelinde dönemin önemli şahısları, olayları ve sosyo-kültürel durumunu resmetmektedir.

Giriş ve üç ana bölümden oluşan bu çalışmanın giriş bölümünde Kitâbü'l-İ'tibâr'ın elde mevcut tek nüshası hakkında bilgiler verildikten sonra yapılmış neşirleri hakkında detaylı malumat verilmiştir. Birçok dile tercüme edilmiş eserin Türkçe tercümeleri üzerine de bir değerlendirme yapılmıştır.

Birinci bölümde, hâtırat türünün genel özellikleri ve benzeri türlerden farklılıkları verilmekle beraber bu türün tarih araştırmalarında kullanımı hakkında malumatlar verilmiştir.

İkinci bölümde, Kitâbü'l-İ'tibâr'ın müellifi Üsâme b. Münkız'ın hayatı, ailesi, eğitimi ve eserleri hakkında bilgileri ihtiva etmektedir.

Üçüncü bölümde Kitâbü'l-İ'tibâr'ın tarihe kaynaklığı ele alınmıştır. Üsâme b. Münkız'ın kendi müşahedesini konu edindiği olaylar ve durumlar irdelenerek tarihe kaynaklık yönü gösterilmiştir.

Tez yazım sürecim boyunca desteğini aldığım aileme ve arkadaşlarıma ve tezime danışmanlık yapan kıymetli Hocam Doç. Dr. Hüseyin Hüsnü Koyunoğlu'na tecrübelerini istifademe sunduğu için teşekkür ederim.

Cumali Güneş

İstanbul 2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iii
ÖNSÖZ.....	iv
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HÂTİRAT TÜRÜ VE TARİHE KAYNAKLIĞI

1.1. Hâtırat Türünün Tanımı ve Tarihçesi.....	4
1.1.1. Farklı Disiplinlerde Hâtırat Türünün Yeri ve Önemi	7
1.1.2. Hâtırat Türünün Benzer Türlerden Farkı.....	8
1.2. Tarih Kaynağı Olarak Hâtırat Türü	12

İKİNCİ BÖLÜM

ÜSÂME B. MÜNKİZ'İN HAYATI VE KİŞİLİĞİ

2.1. Hayatı	17
2.1.1. Adı ve Nesebi.....	17
2.1.2. Ailesi	18
2.1.3. Eğitimi ve Rahle-i Tedrisinde Bulunduğu Hocaları.....	18
2.1.4. Yaşadığı Yerler	19
2.1.5. Vefatı.....	21
2.2. İlmi Kişiliği.....	21
2.3. Eserleri	22
2.4. İbn Münkız'ın Kendi Anlatımında Resmettiği Şahsiyeti.....	24

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KİTAB'UL İ'TİBÂR VE TARİHE KAYNAKLIĞI

3.1. Kitâbü'l-İ'tibâr'ın İsimlendirilmesi ve Yazılmasının Sebepleri	27
3.2. Kitâbü'l-İ'tibâr'ın İslam Tarihi Literatüründeki Yeri ve Önemi	28
3.3. Kitâbü'l-İ'tibâr'daki Önemli Tarihi Hadiseler	30
3.4. Etnik ve Dini Gruplar Bağlamında Sosyo-Kültürel Yapı	33

3.5. Avcılık Sporü ve Savaş Kültürü.....	54
SONUÇ.....	59
KAYNAKÇA	61

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.mad.	: Adı geçen madde
ev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
bs.y.	: Basım yeri yok
s.	: Sayfa
ed.	: Editör
c.	: cilt
bs.	: baskı
KÜ	: ukurova Üniversitesi

GİRİŞ

Üsâme b. Münkız'ın, gözlem ve hatıralarından müteşekkil olan bu kitabı, 90'lı yaşlarında Şam'da Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin maiyetinde olduğu zaman yaşı itibariyle yazacak güç ve iktidar da olmadığı için yazdırdığı anlaşılmaktadır. Kitabın, yaşadığı hadiselerle alakalı tutmuş olduğu notlar ve bazı defterlere kaydettiği bilgilerden meydana gelmiş olduğu belirtilmiştir.¹ Bununla birlikte İbn Münkız yazdıklarının geçen zamanın unutturamadığı olaylar olduğunu söyleyerek hafızasında kalan olayları kaleme aldığını söylemektedir.²

İspanya'da Escorial Library'de olan nüsha Kitâbü'l-İ'tibâr'ın günümüze ulaşan tek el yazma nüshasıdır. 1947 sayısı ile kayıtlı olan nüsha kitabın aslından 1213 (h. 610) yılında kopya edilmiş nüsha olup vefatından sonra oğlu Murhef'e okunarak rivayetlerinin doğruluğu onun tarafından tasdiklenip imzalanmıştır.³ Kitap üç bölümden oluşmaktadır. Kitabın aslı birinci bölümdür. Diğer iki bölüm kitaba ek olarak bizzat İbn Münkız tarafından derc edilmiştir. İkinci bölüm Salihlerin hikâyeleri ve üçüncü bölüm Avcılıkla alakalıdır. Kitabın orijinal nüshasında bizzat müellif tarafından konulan başlıklar 'Haçlıların Şam'a Hücumu' ve ikinci bölümün başındaki 'Fasl' başlığıdır.⁴ Neşirlerde bulunan alt başlıklar ve numaralandırma kitabın aslında yoktur. Neşirler kitabı alt başlıklara ayırıp her bir başlığa numaralar vererek okuyucuların müracaat edeceği başlığa kolaylıkla ulaşmalarını amaçlamışlardır. Her bir başlık ilgili konunun muhtevassından çıkarılmıştır.

Hartwig Derenbourg, Philip Khuri Hitti, Abdulkerim el-Eşkar(Eşter) ve Kasım Samerrai tarafından farklı tarihlerde yapılmış neşirleri mevcut olan eserin, birçok dile yapılmış tercümeleri de bulunmaktadır.⁵ Türkçe'ye yapılan ilk tercüme Yusuf Ziya Cömert tarafından 1992 yılında "İbretler Kitabı" adıyla yapılmıştır. İkinci tercüme

¹ Üsâme İbn Münkız, thk. Abdulkerim Eşter, **Kitâbü'l-İ'tibâr**, 2. bs, Beyrut, Mektebeti'l İslami, 2003, s. 9.

² İbn Münkız, **Kitâbü'l-İ'tibâr**, thk. Abdulkerim Eşter, s. 294.

³ İbn Münkız, **Kitâbü'l-İ'tibâr**, thk. Abdulkerim Eşter, s. 23.

⁴ Üsâme İbn Münkız, thk. Philip Khuri Hitti, **Kitâbü'l-İ'tibâr**, Beyrut, Dar Müttehida, 1981, s. 1.

⁵ Ali Sevim, "İbn Münkız", **DİA**, C. 20, 1999, s. 221.

Selahattin Hacıoğlu tarafından “İbn Münkız Haçlılara Karşı” adıyla 2018 yılında yapılmıştır.

Yusuf Ziya Cömert’in tercümesi P. Hitti’nin İngilizce neşrinin tercümesidir. Mütercim Arapça yazılan bu eseri neden İngilizce’den tercüme ettiğini, kitabın Arapça aslını temin edememekle birlikte aslen Arap bir müsteşrik olan P. Hitti’nin kitabı İngilizce’ye aktaracak ehliyetle olacağı düşüncesi ile açıklamaktadır.⁶

Selahattin Hacıoğlu’nun yapmış olduğu tercüme Abdulkerim Eşter’in neşrinden yapılmıştır. Kitabın aslına uygun tercüme edildiğini dile getiren Selahattin Hacıoğlu’nun öncelikle tasarruf hakkı olmadığı halde daha popülist bir hava katmak için kitabın adını değiştirerek, Üsâme b. Münkız’ın hatıralarını ihtiva eden kitabı tamamen haçlı mücadelesi formatında takdim etmeyi gaye edindiği görülmektedir.

Türkçe tercümede teknik anlamda farklılık arz eden önemli bir unsur kitabın kayıp sayfalarıyla alakalıdır. Her iki mütercim de farklı rakamlar vermektedir. Tercümesi yapılan iki neşirden biri olan P. Hitti’nin neşrinde el yazma nüshanın baş tarafından yirmi bir yaprağın eksik olduğu,⁷ diğer neşir olan Abdulkerim Eşter’in neşrinde ise yirmi yaprak eksik olduğu⁸ belirtilmektedir.⁹ Bu konu da iki neşir arasındaki fark çok ehemmiyetli değildir. Çünkü verilen rakamlarda ciddi bir fark yoktur. Asıl problem iki tercüme arasındaki farklı rakamlardadır. Yusuf Ziya Cömert’e göre mevcut nüshanın kırk iki sayfası eksiktir.¹⁰ Selahattin Hacıoğlu’na göre ise kitabın baş tarafından yirmi sayfa eksiktir.¹¹ El yazma nüshada yapraklardan kastedilen kanaatimizce arkalı önlü yazılmış bir sayfa olmalıdır. Bu durumda Selahattin Hacıoğlu’nun vermiş olduğu rakam yanlıştır.

⁶ Üsâme İbn Münkız, **Kitâbü’l-İ’tibâr (İbretler Kitabı)**, çev. Yusuf Ziya Cömert, 6. bs, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2018, s. 17.

⁷ İbn Münkız, **Kitâbü’l-İ’tibâr**, thk. Philip Khuri Hitti, s. 1.

⁸ İbn Münkız, **Kitâbü’l-İ’tibâr**, thk. Abdulkerim Eşter, s. 53.

⁹ Her iki neşirde de kayıp ‘varaka’ tabiri ile aslında eksik olan yapraklar nazara verilmiştir. Eğer eksik olan rakam sayfa için söylenirse ‘safha’ kelimesi ile ifade edilirdi.

¹⁰ İbn Münkız, **Kitâbü’l-İ’tibâr (İbretler Kitabı)**, çev. Yusuf Ziya Cömert, s. 25.

¹¹ Üsâme İbn Münkız, **Kitâbü’l-İ’tibâr (İbn Munkiz Haçlılara Karşı)**, çev. Selahattin Hacıoğlu, İstanbul, Bordo Siyah Yayınları, 2018, s. 14.

Türkçe'ye yapılmış her iki tercüme de ciddi hatalar olmakla birlikte genel anlamda kitabın muhtevasının muhafaza edildiği söylenebilir. Yer yer şahıs ve mekân isimleri konusunda farklılıklar olmakla birlikte bazen tarihi bilgiyi çarpıtacak hatalar da vardır. Örneğin kitapta Üsâme b. Münkız'ın bahsine konu olan "Selâhaddin" ismiyle iki tarihi şahsiyet vardır. Bunlardan biri İmâdüddin Zengi'nin hizmetinde olan Selâhaddîn el-Ğısyani adındaki bir zattır. Bu zat kitapta yer yer kasvet-i kalp ve yaptığı zulüm ile anılan bir Selçuklu Emiridir. Diğerisi ise meşhur Eyyûbi Devleti'nin kurucusu Selâhaddîn-i Eyyûbî'dir. Maalesef iki tercümede de bu iki ayrı şahsiyet tek bir şahıs gibi gösterilerek çok önemli bir hata yapılmıştır. Yusuf Ziya Cömert kitapta geçen diğer Selâhaddinler de Selâhaddîn-i Eyyûbî olduğunu belirtmiş¹² olmakla birlikte P. Hitti'nin ilgili bölümde böyle bir beyanı yoktur. Yusuf Ziya Cömert'in tercümesini yaptığı P. Hitti'nin İngilizce çevirisinde verilen dipnotta Selâhaddîn-i Eyyûbî yerine Selâhaddîn el-Ğısyani'nin adı geçer. P. Hitti hem Arapça hem de İngilizce neşir için hazırlamış olduğu indekste iki ayrı Selâhaddîn'i de vermiştir.¹³ Selahattin Hacıoğlu'nun tercümesinde ise kitabın ilk sayfalarında Selâhaddin el-Ğısyani ile alakalı pasajda verilen dipnotta kastedilenin Eyyûbi Devleti kurucu Selâhaddîn-i Eyyûbî olduğu¹⁴ beyanı bariz bir kasıt olduğu görülmektedir. Çünkü kitabın neşrinde Abdulkerim Eşter'in ilgili bölümde vermiş olduğu dipnotta bu şahıs İmâdüddin Zengi'nin hizmetinde bulunan Emir Selâhaddin el-Ğısyani'dir. Bu dipnota rağmen mütercimim küçük bir araştırma ile ulaşabileceği bir tarihi gerçeği neden çarpıttığı bilinmemektedir. Öyle ki kitabın orijinalinde ilgili pasajda verilen tarihte Selâhaddîn-i Eyyûbî daha doğmamıştır.

Yapmış olduğumuz bu çalışmada bahsini ettiğimiz hatalardan istifade ederek aynı hatalara düşmemeyi hedefledik. Çalışmamızda isabetli tespitler yapma gayesiyle en son neşir olan Abdulkerim Eşter'in neşrini kullandık.

¹² İbn Münkız, **Kitâbü'l-İ'tibâr (İbretler Kitabı)**, çev. Yusuf Ziya Cömert, s. 123.

¹³ Philip K. Hitti, **An Arab-Syrian Gentleman And Warrior In The Period Of The Crusades**, London, I.B.Tauris and Co Ltd, 1987, s. 119.

¹⁴ İbn Münkız, **Kitâbü'l-İ'tibâr (İbn Munkiz Haçlılara Karşı)**, çev. Selahattin Hacıoğlu, s. 15.

BİRİNCİ BÖLÜM

HÂTİRAT TÜRÜ VE TARİHE KAYNAKLIĞI

1.1. Hâtırat Türünün Tanımı ve Tarihçesi

Hâtırat türü eserler, genellikle müelliflerin ileri yaşlarda zihin dünyasında iz bırakan olayları kaleme aldıkları eserlerdir.

Son dönem tarih araştırmalarında çok sık bir şekilde adından söz edilen hâtırat türü, genellikle tarih sahnesinde meşhur olmuş kişilerin bizzat kendi hayat safhalarını, müşahade ettikleri veya bizzat başrolünde oldukları olayları konu edinen tarihî olduğu kadar edebi yönü de olan eserlerdir.

“Bir kimsenin anılarını anlattığı yapıt”¹⁵ demek olan hâtırat, Arapça asıllı olup hutûr kökünden türeyen “hatırda kalmış şey, akılda kalan şey”¹⁶ manasındaki hâtıra kelimesinin çoğuludur.

Hâtırat türüne ait eserler tarih araştırmacılarının müracaat ettiği en önemli eserler arasında kendine yer bulmuştur. Bununla birlikte ıstılah olarak Türkçe literatüre hâtırat kavramının girmesi Tanzimat sonrası döneme rastlamaktadır. Fransızca bir kelime olan “mémories”ın karşılığı olarak dile girdiği¹⁷ yönündeki düşünceler kelime bazında doğru olmakla beraber kavram olarak doğru değildir. Çünkü Türkçe literatürde Tanzimat’tan önce gerek kitap bölümleri olarak gerekse müstakil bir şekilde hâtırat türünü muhteva olarak karşılayacak türler mevcuttu.¹⁸

Edebi bir tür olarak çok eski olan hâtırat türü günümüzdeki kullanım şekliyle ıstılah manasında ilk tanımı Lügat-ı Naci de yer almıştır. “Hatıra gelen husus, hatırda

¹⁵ Kemal Demiray, **Temel Türkçe Sözlük**, 3. bs, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1994, s. 358.

¹⁶ Mehmet Kanar, **Kanar Arapça-Türkçe Sözlük**, İstanbul, Say Yayınları, 2009, s. 795.

¹⁷ M. Orhan Okay, “Hâtırat”, **DİA.**, C. 16, 1997, s. 445.

¹⁸ Okay, “Hâtırat”, **DİA.**, C. 16, s. 445.

kalmış olan husus, çoğulu hâtırat”¹⁹ diye tanımın yapıldığı mezkûr eserdeki bu tanımla birlikte Türkçe Literatürde bu adla anılan yeni bir tür tanımlaması yapılmıştır.

Arapça bir kelime olan hâtırat kelimesi yine başka bir Arapça kelime olan müzekkirat(مذكرات) kelimesi ile aynı anlamdadır. Arapça sözlük yazarı Cebbur Abdunnur’a göre; “Bir müellifin hayatı boyunca meydana gelen olaylar ve olaylarda aldığı roller, tanık olduğu veya çağdaşlarından duyduğu ve hayatının akışını etkileyen tarihi olayları ifade eden yazılı anlatıma müzekkirat denir.”²⁰ Yapılan bu tanım kavram olarak hâtırat türünün tüm yönleriyle “müzekkirat” kavramıyla aynı olduğunu gösteriyor. “Hâtırat” kelimesi Arapça olmasına rağmen Arapça literatürde diğer bir kelime olan “müzekkirat” kelimesi bu tür için kullanılan ad olmuştur.

Hâtırat türü eserlerde son yüzyılda ciddi miktarda artış yaşanması ve türün terim anlamının kullanılmaya başlanması bu türün tarih sahnesine son yüzyılda çıktığı sonucunu doğurmaz. Çünkü muhteva olarak hâtırat türü eserlerin tarihi çok eski dönemlere kadar gitmektedir. Yazılı en eski metinler arasında hâtıratlara rastlanmak mümkündür. Siyasi ve tarihi özelliklere sahip olan, Sezar’ın Gallia Savaşı ve Bilge Kağan’ın Göktürk Kitabeleri yazılı en eski hâtırat örnekleri arasında gösterilebilir.”²¹

Türk literatüründe hâtırat türünün ilk örneklerinin ortaya çıkışı terim anlamını kazandığı Tanzimat sonrası dönemden çok öncelere gider. Vekayiname, sergüzeşt-i levayih ve defter-i amal²² gibi türler, hâtırat kavramından önce mezkûr tür için kullanılan kavramlardır. Özellikle Tanzimat sonrası hâtıratlar sayıca artsa bile bu türün farklı isimlerle Türk literatüründe yüzyıllar boyunca var olduğu bir gerçektir. Osmanlı dönemi araştırmaları Avrupa Rönesansı’ndan çok önceleri hâtırat türünün muhteva olarak benzeri mahiyetindeki türlerin varlığı, otoriter toplum yapısına sahip

¹⁹ Muallim Naci, **Lügat-ı Naci**, 1902, bs.y, s. 331.

²⁰ Cebbûr Abdünnûr, **el-Mu‘cemü’l-Edebî**, Beyrut, 1984, s. 246.

²¹ Okay, “Hâtırat”, **DİA.**, C. 16, s. 445.

²² Okay, “Hâtırat”, **DİA.**, C. 16, s. 445.

olduğu düşünölen doğu toplumlarında bu türün erken dönemlerde olmayacağı tezini çürötmüştür.²³

Hâtırat türünün Tanzimat öncesi dönemde var olması hakkında “Ben anlatıları” özelinde Selim Karahasanoğlu önemli bir hipotezi ortaya koyarak, araştırmamızın konusu olan hâtırat türünün çok eski dönemlerden beri var olduğu görüşünü desteklemektedir. Günümüzde Tanzimat öncesi döneme ait günlükler, otobiyografiler, hâtıratlar ve özel mektuplar türü eserlerin azlığının sebebi bu türlerin Osmanlı aydını ve sıradan insanının mezkûr türleri telif etmemiş olmaları sonucunu vermez. Azlığın en önemli amili yazma eserlerin mevcut olduğu kütüphanelerin yeterince tasnife tabi tutulmamış olmasıdır. Osmanlı dönemi müelliflerinin kendilerini kaleme aldıkları birçok eser bırakmış olma ihtimalleri yüksektir. Yazma eser kütüphanelerine tarihçilerin daha fazla ilgi göstermeleri ve kütüphanelerin araştırma yapabilmek için gerekli eksiklikleri itmam etmesiyle bu tür materyaller ortaya çıkacaktır.²⁴

Hâtıratların yazılma sebepleri yazarların içinde bulundukları şartlar gereği farklılık arz etse de, genellikle gelecek nesillere tecrübeleri üzerinden mesajlar verme eğiliminde olduğu görölmektedir. Bu nedenle hâtıratlarda müşahede edilen gerçek şudur: Müellif, o yaşı kadar kendi kişiliğini inşa eden maddi ve manevi durumları hâtıratında gayr-ı ihtiyarî veya çoğunlukla ihtiyarî bir şekilde ele alarak bir manada hitap etmeyi düşündüğü kitleye ‘işte uğruna bütün benliğimi ortaya koyduğum hakikatler, doğrular ve de değışmesi için mücadele ettiğim yanlışlar bunlardı’ diye dolaylı veya doğrudan mesaj vermektedir. Böyle durumlarda insan hafıza melekesini çoğu zaman hazır bir vaziyette bulur. Çünkü eğer insanın ciddi bir sağlık sorunu yoksa ileri yaşlarda hafızasında en canlı kalacak olan şeyler onun uğruna yaşadığını düşündüğü fikirler olacaktır ve bu fikirleri öyle veya böyle bir yaşanmışlıkla hatırlayacaktır. Umumiyetle bu minval üzere hâtırat eserleri vücuda gelmektedir.

²³ Mehmet Beşikçi, “Tarih Yazımında Hâtırat ve Günlükler Nasıl Kullanılmalı?: Birinci Dünya Savaşı’na Katılan Osmanlı Askerlerinin Benlik Belgeleri Özelinde Metodolojik Bir Analiz”, **Toplum Ve Bilim**, No: 144, 2018, s. 254.

²⁴ Selim Karahasanoğlu, “Tarih Bilimi Ve Metodolojisi”, ed. Mehmet Yaşar Ertaş, İstanbul, İdeal Kültür Yayıncılık, 2019, s. 284.

1.1.1. Farklı Disiplinlerde Hâtırat Türünün Yeri ve Önemi

Hâtırat türü kaynaklık açısından disiplinler arası bir tür olması hasebiyle tarih, edebiyat ve sosyoloji gibi alanların ilgisini çeken önemli kaynaklar arasında sayılmaktadır. Tarih araştırmalarında hâtırat türü konusu tezimizde özel bir başlık altında ele alındığından burada geriye kalan disiplinlerde hâtırat türünün kullanımına değineceğiz.

Edebiyat biliminin hâtırat türüne olan ilgisi ve bu ilginin sonucu olarak yapılan ilmi çalışmalar diğer ilim dallarına göre birkaç adım daha ileridedir. Bunun en önemli nedeni hâtırat yazma amacının zaruri bir neticesidir. Şöyle ki; hâtırat müelliflerinin en önemli gayeleri kaleme dökülen tecrübelerinin ilk olarak muhataplar bulması ve sonrasında muhataplarda tesir bırakması isteğidir. Bu nedenle her ne kadar tarih yazıcılığı özelinde telifine başlanmış olsa da hâtırat türü eserler zamanla edebiyatın unsurları olan estetik ve üslup ile tezyin edilerek günümüzdeki şeklini almıştır.²⁵ Hiç şüphe yok ki bu zaruri netice ile kullanılan dil ve edebi üslup sebebiyle edebiyat ilminin koşulsuz bir şekilde ilgi alanına girmiştir. Tarih biliminin aksine, edebiyat ilminin hâtırata şüphe ile yaklaşmasını gerektirecek bir durum söz konusu değildir. Muhtevası doğru veya yanlış olsa da üslup ön planda olduğu için herhangi bir kaygı güdülmeden edebiyat araştırmalarında önemli bir yer bulmuştur.

Hâtırat türü eserleri önemli kaynakları arasında kabul edip inceleyen disiplinlerden biri de sosyoloji bilimidir. Hâtıratlar içerik olarak barındırdığı unsurlar sebebiyle sosyoloji biliminin bu türle yakından ilgilenmesini netice vermiştir. Hâtıratların, sosyolojinin ilgi alanı olan toplum yapısı, toplumsal aktiviteler, olayların toplumsal tesirleri gibi konuları, bu türün sosyoloji biliminin kaynakları arasına girmesini sağlamıştır. Hâtıratlardaki ferdi anlatım üslubu sosyoloji için sorun teşkil etmez. Çünkü fert parçası olduğu toplum hakkında yaşadığı veya gözlemlediği olayları anlatarak sosyoloji bilimine argüman sunmaktadır.

²⁵ Aydın Efe, “Abidin Binkaya’nın Birinci Dünya Savaşına Dair Hâtıratı”, **ÇKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 7, No: 2, 2016, s. 122.

Hâtırat müellifinin hayatını konu edinse de yaşadığı toplumdan bağımsız olmayan müellifin kaçınılmaz bir durum olarak kendinden bahsederken içinde bulunduğu toplum kompozisyonunda bahseder, bu da sosyoloji ilmine kaynaklık durumunu doğurmuş olur.²⁶

1.1.2. Hâtırat Türünün Benzer Türlerden Farkı

Hâtırat türü en çok otobiyografi, biyografi, günlük ve seyahatname gibi edebi türlerle birbirine karıştırılır, hatta bazı yanlış telakkiler sonucu aynı tür oldukları bile düşünülmektedir. Fakat burada da belirteceğimiz gibi hâtırat türüyle benzer bazı özellikler taşıyalar da aralarında belirgin nüânslar vardır. Öncelikle bu türlerin hepsinin çıkış noktası şahıstır, ancak muhteva ve anlatımda kullanılan üsluba göre farklılıklar arz ederler.

“Otobiyografi(özyaşamöyküsü)”, bizzat müellifin kendisi tarafından kaleme alınan²⁷, baştan sona hayat evrelerinden oluşan, yaşantısını ve yaşadıklarını anlatan, tabir-i diğerle müellifin tercüme-i halidir. Otobiyografi, hâtırat türüyle karıştırılan edebi türlerin başında gelir. Her iki türün de çıkış noktası müellifin bizzat kendi hayatını kaleme almasıdır.²⁸

Hâtırat türüne ait bir eserde senaryoyu bahse konu olayların gidişatı belirler, oysa otobiyografide senaryo, yaşanan hayatın devreleriyle meydana gelir.²⁹ Hâtırat türünü otobiyografiden ayırt eden önemli bir yanı da hâtırat müellifi mesleki yaşamından izleri ve toplumdaki rollerini nesnel olma kaygısıyla sunma gayretindedir ama bu kaygı otobiyografi türünde pek görülmez çünkü önemli olan yaşanmışlıkların kaleme alınmasıdır. Hâtırat türünde müellifin resmettiği sosyal çevreyle ilişkisi ve dış

²⁶ Mustafa Gündüz, “Sosyoloji Çalışmalarında Anı ve Hâtırat Türü Eserlerden Yararlanma”, **Milli Eğitim Dergisi**, No: 162, 2004.

²⁷ Mübahat S. Kütükoğlu, **Tarih Araştırmalarında Usûl**, 8. bs, İstanbul, Elif Kitabevi, 2007, s. 24.

²⁸ Nuran Özyer, “Edebi Tür Olarak Otobiyografi Ve İki Örnek”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 10, No: 1, 1993, s. 73.

²⁹ Gürsel Aytaç, **Edebiyat Yazılan II**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1991, s. 9.

dünyasında gelişen olaylara yer verilirken otobiyografi de ise müellif kendi iç dünyası ve gizli kalmış yönlerini resmeder.³⁰

Hâtırat ve otobiyografi türü müelliflerin yaşamlarının sonuna doğru kaleme alınması ve müelliflerin kişiliklerinin ön planda olması sebebiyle de birbiriyle karıştırılmaları muhtemeldir.

“Biyografi türü” bir başkası tarafından genellikle tarih sahnesinde önemli yeri olduğu düşünülen şahısların hayat hikâyelerini konu edinen eserlerdir.³¹ Biyografi yazımında amaç mevzu bahis şahsı bütün yönleriyle tanıtmaktır. Anlatılan şahsın hayat merhaleleri, telif ettiği eserleri, şahsiyeti ve fikirleri biyografinin muhtevasında yer alan konulardır.³² Biyografi telif edilirken vücuda gelecek eser tarihi belge hüviyetine sahip olacağı için, şahıs hakkında bilgi ve belgeler bir araya getirilerek, harici bir ilave yapılmadan gerekli açıklamalarla eser ortaya konulur.³³

Hâtırat türü, biyografi türünün muhtemel kaynakları arasında yer alır. Biyografi müellifi mümkün mertebede biyografisini kaleme aldığı şahısla alakalı her türlü belgeyi işleyerek biyografide kullanır. Hâtırat bu belgeler arasında belki de en önemlileri arasında yer alır. Hâtırat müellifi eserini kendi kaleme alırken, biyografi müellifi bir başka şahsın hayatını konu edinmesiyle iki tür arasında belirgin bir fark ortaya çıkarak diğer benzeri türlerdeki muhtemel karışıklık biyografi türünde pek fazla görünmez.

“Günlük türü”, hâtırat türü ile benzer özellikler taşısa da birkaç nokta da farklılıklar söz konusudur. Günlük, müellifin yaşadığı hadiseleri, tecrübelerini yoğun duygu ve düşünceyle harmanlayıp, genellikle günü gününe kaleme aldığı eserlerdir.

Kaleme alındıktan sonra, tarihi teselsülle bölümleri oluşturulan günlükler, düzensiz notlar bazen de denemeyi anımsatan yorumlardan meydana gelir.³⁴

³⁰ Özyer, Edebi Tür Olarak..., **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 10, s. 75.

³¹ Kütükoğlu, **Tarih Araştırmalarında Usûl**, s. 24.

³² İsmail Özçelik, **Tarih Ve Metodolojisi**, bs.y., Gazi Kitabevi, 2014, s. 166.

³³ Banu Altınova, “Kavram Kargaşası Çerçevesinde Edebî Bir Tür Olarak ‘Hatıra’”, **Türkbilig**, No: 6, 2003, s. 4.

³⁴ Gürsel Aytaç, **Edebiyat Yazıları I**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1990, s. 455.

Günlükler sıcağı sıcağına kaleme alınması yönüyle hâtıratlardan ayrılır. Olayların üzerinden belli bir zaman geçtikten sonra kaleme alınarak yaşanan zamandan sonraki durumlardan da etkilenmesi muhtemel olan hâtıratlar için geçerli olan bu olumsuz durum günlükler için geçerli olmayıp günlükler daha gerçekçidir.³⁵

Hâtırat türü ile günlük arasındaki önemli fark yazılma zamanlarıyla alakalı olan farktır. Bununla beraber hâtırat belli bir ön hazırlık ve muhataplara göre şekillendirilirken, günlük düzensiz konular ve duru anlatım ile çoğu zaman kişinin kendi ile olan hasb-i halidir. Hâtırat üzerinden zaman geçtikten sonra kaleme alındığı için daha programlı bir içeriğe sahiptir.

“Seyahatnameler(gezi yazıları)” yazma ameliyesiyle iç içe olan müelliflerin kaleme aldığı, genellikle izlenimlerin aktarıldığı bir yazı türüdür. Seyahatnameler müellifinin kaleme aldığı zamana ilişkin bilgiler ihtiva ettiği için bu bilgiler her zaman için geçerli ve kat’i bilgiler olmayabilir. Seyahatnamelerde gezip görülen yerler ve karşılaşılan insan profilleri üzerinde durularak müşahedeler kaleme alınır. Öznelliğin esas olduğu seyahatnamelerde muhatapları ilgilendiren öge izlenimlerdir.³⁶

Seyahatnameleri, hâtırat türünden ayıran en önemli husus, bulunulan mekân etrafında şekillenen hadiseler, şahit olunan olaylar ve müellifin izlenimleridir. Hâtıratlarda ise müellifin asıl işi kendi etrafında şekillenen olaylardır. Bulunulan yerin pek de bir önemi yoktur.

Seyahatnameler ve hâtıratlar, telif edildikleri dönemin tarihine, kültürüne, içtimai ve iktisadi hayatına dair kıymetli tarihi bilgiler içermeleri bakımından benzer özelliklere sahiptirler.³⁷

Hâtırat türü ile seyahatnamelerin ortak özelliklerinden olan zihinde kalanların kaleme dökülmesi gibi bir durum söz konusu olsa da, hâtıratta müellif kendi hayat serüvenini anlatırken, seyahatnamede müşahade edilen yere ait kültür ayrıntılı bir

³⁵ Cemil Koçak, **Geçmiş Ayrıntıda Saklıdır**, 2. bs, İstanbul, Timaş, 2012, s. 36.

³⁶ Gürsel Ataç, **Gezi Notları Seçkisi**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1994, s. 7.

³⁷ İsmail Özçelik, **Tarih Ve Metodolojisi**, s. 168.

şekilde anlatılır bu durum iki türün ince çizgilerle birbirinden ayrı müstakil türler olduğunu kanıtlar.³⁸

Hâtırat türünün benzeri türler arasındaki farklılıkları konusundan sonra, bu türle alakalı önemli gördüğümüz bir problem olan hâtırat ve anı kavramları arasındaki kullanım kargaşasına değinmekte fayda görüyoruz.

Son dönemlerde ilerencilik düşüncesi gereği öz Türkçe olduğu iddia edilen bazı kelimeler, uzun yıllardır Türkçe literatürde kullanımda olup yabancı olduğu düşünülen Arapça ve Farsça kelimelerin yerini almaya başlamıştır. Bu durum birçok kavramda olduğu gibi hâtırat kavramında da bir kelime anlamı karmaşası ve beraberinde öz Türkçe olduğu düşünülen “anı” kelimesinin hâtırat yerine bazı müellifler tarafından kullanımının tercih edilmesi sonucunu doğurmuştur.³⁹

Birçok sözlükte hâtırat ve anı kelimeleri birbirinin eş anlamlısı olarak verilmekle beraber, ıstılâhi anlamları da neredeyse birebir örtüşmektedir.⁴⁰ Hâtırat ve anı kelimeleri üzerine yapılan etimolojik yaklaşımlar neticesinde bazı araştırmacılar anı kelimesini tercih ederek araştırmalarını bu minval üzere bina edip, bu iki kavramı farklı vadilerde göstererek keskin bir ayırım yapma ihtiyacı hissetmişlerdir. Dayanak olarak hâtırat kelimesinin sadece gayr-ı şüûri hatırlama ameliyesinden ibaret olduğu, anı kelimesinin bilinçli olarak ortaya çıkan düşüncelerden oluştuğunu ifade etmişler.⁴¹

Her ne kadar burada ifade edildiği şekliyle hâtırat kelimesiyle alakalı etimolojik tahlil isabetli bile olsa hâtırat kelimesinin ıstılahtaki kullanımı mezkûr tahlilin sadece teorik olduğu sonucunu ortaya çıkardığı kanaatindeyiz. Pratikteki kullanıma baktığımızda anı kavramına biçilen rollerin tamamı hâtırat kavramının muhtevasında asıl itibariyle mevcut olduğu görülecektir.

Diğer taraftan hâtırat kavramının ilgili tür eserler için en uygun tarif ve isimlendirme olduğunu savunanlar da vardır. Bu savunmalarda hâtırat kelimesinin

³⁸ Altınova, Kavram Kargaşası..., **Türkbilig**, No: 6, s. 7.

³⁹ Ali Birinci, **Tarihin Hududunda**, İstanbul, Dergah Yayınları, 2012, s. 54.

⁴⁰ Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara, Aydın Kitabevi, 2007, s. 340.

⁴¹ Doğanay Eryılmaz, “Ermeni, Fransız ve Türk Literatüründe Anı Türü”, Ankara, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2011, s. 8-9.

barındırdığı anlam üzerinden “anı” kelimesinin bu tür için uygun bir kavram olmadığı görüşü dile getirilmiştir. “ Her şeyden önce hatırlamak iradî bir fiil olmayıp gayrı iradî bir şeydir. Anı ise anmaktan gelmekte ve hâtıra ile bir alâkası bulunmamaktadır. Çünkü anmak iradî bir şey olmaktadır. Bir insan hatırlamaya çalışabilir ama anmaya çalışması gerekmez, istediği zaman kolayca ve bir gayrete ihtiyaç duymaksızın istediği şeyi veya kimseyi anar. Bu bakımdan anı, hiçbir zaman, hâtıranın yerini tutamaz ve anılanın hatırı için hâtıralardan vazgeçilemez. Kelimelerden bu kadar çabuk vazgeçmek ise edebî ve fikrî vefasızlığın ve diğer taraftan da şahsiyetsizliğin bir tezahürü ve şahidi olarak görülmelidir. Bin senelik sevgilileri bu kadar çabuk gözden çıkarabilmenin mânevi ve zihnî bir hastalık olduğu muhakkaktır.”⁴²

Hâtırat ve anı kavramlarıyla alakalı neredeyse farklı kutuplanmış gibi tavsif edilen tahliller teorik tahliller olmaktan öteye gidememiştir. Çünkü yapılan çalışmalar ve ortaya konulan hâtırat-anı türü eserlerde görüldüğü gibi araştırmacılar ve müellifler çalışmalarında muhteva olarak iki kavramı birbirinin yerine kullanmaktan geri durmamışlardır. Pratiğin tezahürü olan eserlerde, gayet tabii olarak iki kavram da birbirine girift bir şekilde kullanılmıştır. İlericilik düşüncesi neticesi olarak tek olan hâtırat kavramına, öz Türkçe olduğu düşünülen anı kavramını tercih edip yerine ikame etme düşüncesi bahse konu türün bu zaviyeden karmaşalı bir hale gelmesine sebep olmuştur. İki kavramın da mezkûr türü ifade ettiği kanaatindeyiz.

1.2. Tarih Kaynağı Olarak Hâtırat Türü

Genel anlamıyla tarih geçmişin bilimidir. İlgi alanı, doğrudan insanın faaliyetleri sonucu ortaya çıkan olayları ve olguları zaman ve mekân kaydı ile incelemektir. “Tarih insanların toplum içindeki yaşayışlarını, zamanın akışı içerisinde yer göstererek, maddi ve manevi amillerin oluşturduğu bir etkileşim çerçevesinde ele alan bir ilimdir.”⁴³ Ekrem Memiş, yapmış olduğu tarih tanımında, “İnsanoğlunun geçmişte meydana getirmiş olduğu tek olayları, zaman ve mekân çerçevesi içinde,

⁴² Birinci, **Tarihin Hududunda**, s. 54.

⁴³ Ahmet Kabakoğlu, **Türkiye İktisat Tarihi**, 8. bs, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2008, s. 23.

yazılı belgelere dayandırarak anlatan ve geleceğe ışık tutan ilme tarih denir.”⁴⁴ diyerek bir yandan klasik tarifleri güçlendirirken diğer taraftan belgelerin tarih için olmazsa olmaz olduğunu ifade etmiştir. Farz-ı muhal olarak insanoğlu ardında onun varlığına ait tüm faaliyetlerine şahitlik eden yazılı eserler bırakmamış olsaydı insanlık tarihi kaleme alınamazdı.⁴⁵

Tarih ilminde en önemli unsur insandır. Tarihe konu olup, olayların baş aktörü olan, olaylardan etkilenen ve tarihi kalemle ebedileştiren hep insan unsurudur. Bu nedenle tarih ilminde insanın her şeyi tarihin konusudur. Tarih insanın tüm yaptıkları ile ilgilenerek bir manada insanın etrafında vücut bulur.⁴⁶ Hâtırat türü eserler diğer tüm kaynaklara nispeten insan unsurunun en mükemmel şekliyle ele alındığı tür olarak karşımıza çıkar. Hâtırat türünü bütün yönüyle diğer tür kaynaklardan ayıran özellikleri oldukça fazladır. İnsanın diğer kaynaklarda pek görmediğimiz, olaylar karşısındaki psikolojik tavrı, iç dünyasında olayların kalıntıları, olaylara yön veren ruhsal meyiller, yalnızca hâtırat türü eserlerde bulunur.

Tarihin şekillenmesinde insanların oynadıkları rolün önemini ve bu rolü üstlenen insanların tavır ve düşüncelerinin bilinmesi, tarihi hadiselerin en gerçek şekilde tespiti için ehemmiyetlidir. Bu minval üzere arşiv belgeleri haricinde araştırmacıların en önemli müracaat eseri sadece hâtırat eserleridir.⁴⁷

Bazı ilim dallarındaki gözlem ve deney imkânından mahrum olduğu için tarih ilminin yegâne dayanağı belgelerdir. Tarihi olaylar meydana gelirken bir takım mücessem kaynaklar ardında bırakır. Bu kaynaklar “tarihi kaynak” olarak tesmiye ettiğimiz yazılı ve sözlü her türlü eserdir. Tarih yazımında yerine göre vazgeçilmez bir hüviyet kazanan hâtırat türü tartışmasız tarih biliminin en önemli kaynaklarından biridir.⁴⁸

⁴⁴ Ekrem Memiş, **Tarih Metodolojisi**, 4. bs, Konya, Çizgi Kitabevi, 2005, s. 7.

⁴⁵ Leon-E. Halkın, **Tarih Tenkidinin Unsurları**, çev. Bahaeddin Yediyıldız, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989, s. 17.

⁴⁶ Ayhan Bıçak, **Tarih Bilimi**, İstanbul, Çantay Kitabevi, 1999, s. 7.

⁴⁷ Kâmuran Gürün, “Tarih ve Hâtırat”, **BELLE TEN**, C. 60, No: 227, 1996, s. 228.

⁴⁸ Cemil Koçak, **Geçmiş Ayrıntıda Saklıdır**, s. 19.

Tarihi kaynağın malzeme addedilebilmesi için, içinde bulunulan dönemde oluşturulmuş olması veya dönemine yakın bir zaman diliminde ve dönemin kaynaklarından istifade edilerek meydana getirilmesi gerekir. İçinde bulunulan dönemde oluşturulan kaynaklar “ana kaynak” olarak tesmiye edilir. Bir olaya bizzat iştirak etmiş veya müşahede etmiş şahıslar tarafından vücuda getirilmiş eserler bu türden kaynaklardır.⁴⁹ Hâtıratlar içinde bulunulan dönemde kaleme alınması zaruretiden ötürü mezkûr “ana kaynak” tarifine tamamen uyarak ana kaynaklar arasında değerlendirilir.

Hâtırat türü eserler, tarih araştırmalarında genel anlamıyla tamamlayıcı rol üstlenerek arşiv belgelerindeki yeknesak ve renksiz üsluba, renkli ve farklı bakış açıları getirdiğini söylemek mümkündür. Bununla beraber tarih yazımında hâtıratı kullanacak kişi verimli bir çıkarım yapıp tarihi kaynaklığı ortaya çıkarabilmek adına hâtıratı geçen her ifadenin ciddi analizini yapmalıdır. Bu analizde hâtıratı kullanılacak kişinin dönemin şartları içerisindeki konumu, siyasi çekişmelerdeki yeri gibi konular değerlendirilmelidir. Bu hassasiyetle hakikate yakın bir tarih metni ortaya konulması mümkün olacaktır.⁵⁰

Hâtırat türü eserleri tarih araştırmalarında önemli kılan sebeplerden biri de resmi kaynaklarda bulmamızın mümkün olmayacağı bilgileri ihtiva etmesidir. Resmi kaynaklarda bir derece kapalı olan bilgilere karşılık hâtıratlarda mümkün olduğu derece de çıplak hakikatler bulunmaktadır. Siyasi tarihten düşünce tarihine kadar çok değişik alanlarda bilgiler bulundurmasıyla yakın çağ tarihi araştırmaları için hâtıratlar oldukça önemlidir.⁵¹

Hâtırat türü eserlerin kaynak olarak kullanılması sırasında dikkat edilmesi gereken hususlar vardır. Bunların başında anlatılanların ne derece doğru olduğudur. Bu amaçla yapılması gereken en önemli şey hâtırat türü eserleri mukayeseli ve

⁴⁹ Kütükoğlu, **Tarih Araştırmalarında Usûl**, s. 17.

⁵⁰ Volkan Marttin, “Halil Paşa’nın Hatıralarının Tarihî Kıymeti”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. 33, No: 1, 2018, s. 70.

⁵¹ Birinci, **Tarihin Hududunda**, s. 71.

metodolojik yöntemlerle tarihi bir analize tabi tutmaktır. Bu mukayese mümkün merteye aynı döneme ait arşiv belgeleri ve ana kaynaklarla yapılmalıdır.⁵²

Hâtıratlar ciddi bir tenkit süzgecinden geçirildikten sonra kaynak olarak kullanılması bir diğer önemli husustur. Aksi takdirde tenkide tabi tutulmadan kullanılan hâtıratlar kullanıldığı tarihi çalışmanın tenkit edilmesine sebep olur. Çünkü hâtıratlar öznel bir bakış açısıyla kaleme alındığı için objektif değillerdir. Tarih araştırmaları için hâtıratlar kullanılması elzem kaynaklar arasında yer almasına rağmen tabiatı gereği objektiflik konusundaki zaafı nedeniyle tarihçilerin bu türe kaynaklık açısından tereddüt ile yaklaşmaları zaruridir.⁵³

Objektiflik-sübjektiflik bağlamında hâtırat kitaplarının aktardığı bilgileri, müelliflerin kasdî bir şekilde muhatabına vermek istediği bilgiler ve gayr-ı kasdî olarak anlatım icabı verdiği bilgiler olarak ikiye ayırmamız mümkündür. Bu ayırım ile daha isabetli çıkarımlar yapılabileceğini düşünüyoruz. Kasten aktarılan bilgilerde anlatılan olay veya şahıslarla ilgili müellifi yönlendiren kendi siyasi, itikadî, dünyevi düşünceleri vs. gibi amillerdir. Gayr-ı kasdî anlatım gereği hâtıratların verdiği bilgiler ise tarih araştırmalarında kullanılan kritik yöntemleriyle hâtıratın konu olduğu döneme ait sosyo-kültürel hayata ait birçok ayrıntının çıkarımını yapmak mümkündür. Hâtırat müellifi kasdî olarak tarihi hadiseleri kendi istediği gibi ifade etse bile gayr-ı kasdî anlatımdaki her türlü argüman araştırmacıların tahlilleriyle tarihi bilgiye dönüşebilir.

Hâtıratlarla ilgili objektiflik-subjektiflik problemi genel olarak bütün tarihi belgeler için geçerlidir. Tarih yapan şahıslar kendi siyasi hedeflerine matuf bir şekilde bıraktıkları tarihi belgeleri tarafsızlık adına bırakmadıkları göz önüne alınırsa bu durumun objektif olmadığı söylenebilir. Diğer taraftan bu tarihi malzemeyi tarihçilerin benzer şekilde okuyup yorumlamadıkları da aşîkârdır. Tarihi belgeyi yorumlayan

⁵² Songül Alşan, Gülsemin Akın, **Tarih Metodolojisi Tarihi Kaynaklar ve Araştırma Yöntemleri**, 1. bs, İstanbul, Kriter Yayınevi, 2019, s. 110.

⁵³ Aydın Efe, “Abidin Binkaya’nın Birinci Dünya Savaşına Dair Hâtıratı”, **ÇKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 7, No: 2, 2016, s. 122.

tarihçinin kendisini çevreleyen siyasi, kültürel ve ideolojik düşüncesinden bağımsız düşünceğini söylemek oldukça zordur.⁵⁴

Tarih araştırmalarında hâtırat türü eserler ehemmiyeti şüphe götürmez bir gerçektir. Ali Birinci, tarihi kaynaklar arasında hâtırata yer vererek bu türe giren kaynakların tarih ilminin arşiv, süreli yayınlar ve kitaplardan sonra dördüncü kaynağı olarak çok önemli bir yere sahip olduğunu dile getirmekte ve beşeri münasebetlerin tespitinde hâtırat türü kaynakların rakibi olmadığını söylemektedir.⁵⁵ Tarih ilmini geçmişte yaşayan fertlerin her türlü faaliyetini inceleyen bir ilim olarak düşündüğümüzde hâtırat türünün önemi ortaya çıkmaktadır. Çünkü ferdin tarihindeki en önemli eseri hâtıratlardır ve vazgeçilmez bir öneme haizdir.⁵⁶ Kişi geçmişte yaşanmış hadiseleri kaleme alarak tarihi yazarken diğer yandan şahitlik ettiği olaylar ve gözlemleri üzerinden kişilik tarihini de kaleme almış olur.⁵⁷

Hâtırat türünün ehemmiyeti noktasında karşımıza çıkan bir diğer durum da şehir tarihi araştırmalarında birincil kaynaklardan biri olmasıdır. Şehrin mimarisi, tarihi ve kültürü hâtıratlarda kendini göstermektedir. Bu sebeple şehirlerin kültür tarihine hâtıratlar birebir hizmet etmektedir.⁵⁸

⁵⁴ Mustafa Çevik, **Tarih Felsefesi**, 1. bs, Ankara, Anı Yayıncılık, 2014, s. 12.

⁵⁵ Birinci, **Tarihin Hududunda**, s. 72.

⁵⁶ Güngör Göçer, “Hâtıratın Tarihsel Değeri ve Nedret Gürcan’ın Hâtıratında Dinar’a Dair Ayrıntılar”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 20, No: 1, 2018, s. 307.

⁵⁷ Banu Öztürk, “Tanzimat Yazarlarına Göre Hâtırat Türü”, **TÜBAR**, No: XXIX, 2001, s. 304.

⁵⁸ Nuray Asan, “Anı Türü Eserlerde İzmir”, Basılmamış, Hacettepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011, s. 7.

İKİNCİ BÖLÜM

ÜSÂME B. MÜNKİZ'İN HAYATI VE KİŞİLİĞİ

2.1. Hayatı

2.1.1. Adı ve Nesebi

Mensubu olduğu ailesine ismini veren dedesi Münkız'a nisbetle İbn Münkız⁵⁹ olarak iştihar etmiş olup Müeyyedü'd Devle⁶⁰ ve Ebu'l Muzaffer⁶¹ lakablarıyla bilinir. Tam adı "Üsâme İbn Mürşid İbn Ali İbn Mukalled İbn Nasr İbn Münkız el-Kinani El-Kelbi"dir.⁶² İmâdüddin el-İsfahânî Harîdetü'l-kasr ve cerîdetü'l- asr eserinde uzun bir şecere ile Üsâme İbn Münkız'ın Hz. Âdem'e kadar olan soyunu belirtmiştir.⁶³

İbn Münkız ailesinin idaresinde olan Şeyzer⁶⁴ şehrinde, Büyük Selçuklu Sultanı Alparslan'ın Bizans İmparatoru Diyojen'i mağlup ettiği Malazgirt savaşından 24 yıl sonra ve Haçlıların Kudüs'ü işgalinden dört yıl önce⁶⁵ Şeyzer kalesinde doğmuştur.⁶⁶

Üsâme İbn Münkız'ın doğum tarihiyle ilgili, İmâdüddin el-İsfahânî h. 471 (1078/179) yılının Safer ayında Dımaşk'ta Üsâme b. Münkız'ın ziyaretine gidip onunla görüşüğünü ve bu görüşmede Üsâme b. Münkız'a yönelttiği doğum tarihinin ne zaman olduğu sorusuna, 27 Cemaziye'l Ahîr 488 (4 Temmuz 1095) olarak cevap

⁵⁹ Muhammed Adnan Kaytaz, **Üsâme b. Münkiz Ve Cedid Min Asarihi Ve Şi'rihi**, Dımaşk, Menşuratu Vezaratu Sekafe, 1998, s. 11.

⁶⁰ Kemâleddin Ömer İbnü'l-Adîm, thk. Süheyl Zekkâr, **Buğyetü't-taleb fî târihi Haleb**, C. 3, Lübnan, Daru'l Fikr, ts., s. 1359.

⁶¹ Kaytaz, **Üsâme b. Münkiz Ve Cedid...**, s. 11

⁶² İbn Hallikân Ebü'l-Abbas Ahmed b. Muhammed, thk. İhsan Abbas, **Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebna' i'z-zamân**, C. 1, Beyrut, Dar Sâdır, 1978, s. 195-196.

⁶³ İmâdüddin el-İsfahânî, thk.Şükrî Faysal, **Harîdetü'l-kasr ve cerîdetü'l- asr**, C. 1, Dımaşk, 1955, s. 498.

⁶⁴ Bugün Suriye toprakları içinde kalan önemli bir tarihi şehirdir. bkz. Yâkût b. Abdullah el-Hamevî, **Mu'cemü'l-büldân**, C.3, Beyrut, 1957, s. 383.

⁶⁵ İbn Münkız, **Kitab'ül İ'tibar (İbretler Kitabı)**, çev. Yusuf Ziya Cömert, s. 11.

⁶⁶ Takıyyüddin el-Makrizi, thk.Muhammed Yalavi, **Kitab el-Mukaffa el-Kebir**, C. 2, Dar Mağrib İslami, t.y., s. 41.

aldığını ifade ediyor.⁶⁷ İbnü'l-Adim'in Buğyetü't-taleb fî târîhi Haleb adlı eserinde geçen bir rivayette ise Üsâme b. Münkız'ın h. 487 veya 488 tarihlerinden hangisinde doğduğuna emin olmadığını dile getiriyor.⁶⁸

2.1.2. Ailesi

“Benî Münkız tarih sahnesine ilk defa aynı kabileden Ali b. Münkız b. Nasr el-Kinânî'nin h. 351 (962) yılında yapılan bir savaşta Bizans'a esir düşmesiyle çıkmıştır. Siyasî bir güç olarak kendini göstermesi ise yaklaşık bir asır sonraya rastlar.”⁶⁹

Benî Münkız hicri 5. asrın ortalarından 6. asrın ortalarına kadar bariz bir şekilde Hama ve Halep şehirleri arasında siyasi etkinlik göstermiş önemli bir ailedir. İbn Münkız'ın dedesi Sedidü'l Mülk Ali İbn Mukalled⁷⁰, Münkız Emirliğini, 1025 yılı dolaylarında Halep Valisi Salih el-Mirdasi tarafından Benî Münkız'a Şeyzer şehrinin iktâ olarak verilmesiyle kurmuştur.⁷¹ Uzun yıllar süren hakimiyet süresince kimi zaman Haçlılarla kimi zaman çevresindeki Müslüman Devletlerle mücadele içinde olan Münkızoğulları, h. 552'de (1157) meydana gelen deprem de ailenin neredeyse tamamının öldüğü tarihe kadar Şeyzer şehrinde hüküm sürmüştür.⁷²

2.1.3. Eğitimi ve Rahle-i Tedrisinde Bulunduğu Hocaları

Üsâme b. Münkız başta babası Mecdüddin Mürşid olmak üzere amcası Ebu'l Asakir Sultan'ın himayesinde çok ciddi bir ihtimam ile yetiştirildi. Babası oğlu Üsâme'nin at biniciliği, harp sanatları ve avcılık sporları alanında eğitimler almasını sağladı.⁷³ İbn Münkız Kitâbü'l-İ'tibâr'ın muhtelif yerlerinde babasının kendisi üzerindeki büyük emeğini zikretmektedir.⁷⁴

⁶⁷ el-İsfahânî, *Harîdetü'l-kasr...*, C. 1, s. 499.

⁶⁸ İbnü'l-Adîm, *Buğyetü't-taleb...*, C. 3, s. 1361.

⁶⁹ Abdülkerim Özeydî, “Münkız(Benî Münkız)”, *DİA*, C. 32, 2006, s. 15.

⁷⁰ Kaytaz, *Üsâme b. Münkız Ve Cedid...*, s. 11.

⁷¹ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr (İbretler Kitabı)*, çev. Yusuf Ziya Cömert, s. 12.

⁷² el-İsfahânî, *Harîdetü'l-kasr...*, C. 1, s. 497.

⁷³ Kaytaz, *Üsâme b. Münkız Ve Cedid...*, s. 13.

⁷⁴ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 184,185.

Üsâme b. Münkız'ın babası oğlunun kahraman bir savaşçı olarak yetiştirilmesinin yanında, büyük bir âlim olarak da yetişmesi için dönemin seçkin âlimlerinden dersler almasını temin etti. Ebu'l Hasan Ali İbn Salim es-Sinbisi, Ebu Abdullah Muhammed İbn Yusuf, Ebu Abdullah et-Tulaytılı gibi alimlerin rahle-i tedrisinden geçerek ilim anlamında da ciddi bir tâlim gördü.⁷⁵ İbnü'l-Adim, Buğyetü't-taleb fî târihi Haleb adlı eserinde mezkûr hocalara ilaveten İbn Münkız'ın tedrisinde bulunduğu diğer hocaları, tedrisin gerçekleştiği şehirler veya ülkelerle birlikte zikretmektedir.⁷⁶

“İbn Münkız'ın vefatıyla Şam bölgesinde Münkızoğullarının tarih sahnesindeki son sayfası kapanmış oldu.”⁷⁷

2.1.4. Yaşadığı Yerler

Üsâme b. Münkız çocukluk ve gençlik yıllarını Şeyzer'de geçirdi. Babası Mecdüddin Mürşid'in emirlik hakkından kardeşi adına feragat etmesiyle Münkızoğulları emiri olan amcası Ebu'l Asakir Sultan bir erkek çocuğu olmaması sebebiyle Üsâme'yi Şeyzer'in geleceği olarak görüp, kendi veliahtı ilan etti. Bu durum amcasının bir erkek çocuğunun olmasına kadar böyle devam etti. Ne zamanki amcasının bir erkek çocuğu oldu, Üsâme'nin cesareti, savaşçılığı amcasının kendi ve oğlu adına Üsâme'den endişe etmesine sebep oldu. Üsâme kendisi için muhtemel tehlikeyi anlayınca babasından Şeyzer'den çıkmak için izin istedi.⁷⁸ Uygun fırsatı bulan Üsâme h. 524'te (1130) Şeyzer'den ayrılıp Dımaşk'a gitti ve Haçlılar'a karşı savaştı. Daha sonra da Musul Atabegi İmâdüddin Zengî'nin (ö. 541/1146) hizmetine girdi.⁷⁹

⁷⁵ Kaytaz, *Üsâme b. Münkız Ve Cedid...*, s. 13.

⁷⁶ İbnü'l-Adim, *Buğyetü't-taleb...*, C. 3, s. 1359.

⁷⁷ Kaytaz, *Üsâme b. Münkız Ve Cedid...*, s. 30.

⁷⁸ Kaytaz, *Üsâme b. Münkız Ve Cedid...*, s. 15.

⁷⁹ Sevim, “İbn Münkız”, *DİA*, C. 20, s. 221.

İmâdüddin Zengi'nin ordu komutanlarından Selâhaddîn el-Ğısyani'nin emrinde hizmet etmeye başladı. Bu orduyla beraber bazı seferlere katıldı. Hicri 531 ve 532 (1136/1137) yıllarında Ba'rin ve Kınnesrin'de haçlılarla yapılan savaşlara iştirak etti.⁸⁰

“Haçlı ve Bizans kuvvetlerinin 533'te (1138-39) Şeyzer'i kuşatmaları üzerine onlara karşı düzenlenen askerî harekâta katıldı. Tehlikenin bertaraf edilmesinden sonra şehre giren İbn Münkız, amcası Ebü'l-Asâkir Sultan'ın kendisini rakip gördüğünü anlayınca Dımaşk'a döndü ve Emîr Üner'in hizmetine girip oraya yerleşti.⁸¹” Bu tarihten sonra h. 552'de (1157) gerçekleşen ve Şeyzer halkının tamamına yakınının öldüğü deprem olayına kadar bir daha Şeyzer'e gitmedi.

Dımaşk'ta kaldığı h. 532 ile 539 (1138-1144) yılları arasında İbn Münkız bazı askerî harekâtlara iştirak etmesinin yanında, aktif bir şekilde siyasi ve ticari hayatın içinde yer alarak etkinlik alanını genişletti. Bu yıllar arasında Dımaşklılarla Kudüs Haçlı Kralı Fulk arasında yapılan barış görüşmelerinde elçilik vazifesi yaparak Haçlılarla yakın ilişki içinde oldu.⁸² İbn Münkız Kitâbü'l-İ'tibâr'da Dımaşk'tan ayrılma sebebini zikretmemekle birlikte mücbir bir sebebin onu buna mecbur ettiğini ve hâmisî konumundaki Emir Mu'innüddin'in bu ayrılışa hiçbir şekilde engel olamadığını aktarmaktadır.⁸³

539 (1144-1145) yılının Cemaziyelâhir ayında Fâtımîler'in başkenti Kahire'ye gitti.⁸⁴ Bizzat Fâtîmî halifesi el-Hâfız lidînillâh (1131-1149) ve vezirlerinden büyük ilgi gördü. Mısır'da bulunduğu ilk yıllardan itibaren birçok siyasi mücadelelere ve saray entrikalarına şahit oldu. Yaklaşık olarak on yıl Mısır'da ikamet etti. H. 549 (1154) yılında Dımaşk'a dönüp Nûreddin Mahmud Zengî'nin (ö. 569/1174) emrine girdi.⁸⁵ İbn Münkız'ın ailesi ve şahsî eşyaları kendisinden sonra Dımaşk'a getirilirken Haçlıların gasbına maruz kaldı. Bütün eşyalarına el konuldu. Bu eşyalar arasında İbn

⁸⁰ Kaytaz, **Üsame b. Münkız Ve Cedid...**, s. 16.

⁸¹ Sevim, “İbn Münkız”, **DİA**, C. 20, s. 221.

⁸² Kaytaz, **Üsame b. Münkız Ve Cedid...**, s. 18.

⁸³ İbn Münkız, **Kitabu'l İ'tibâr**, thk. Abdulkerim Eşter, s. 56.

⁸⁴ İbn Münkız, **Kitabu'l İ'tibâr**, thk. Abdulkerim Eşter, s. 17.

⁸⁵ Sevim, “İbn Münkız”, **DİA**, C. 20, s. 221.

Münkız'ı derinden üzen ve hayatı boyunca hüznünü yaşayacağını ifade ettiği dört bin cilt kadar çok değerli kitabı da gasp edilen mallar arasındaydı.⁸⁶

H. 552'de (1157) meydana gelen deprem sırasında Münkızoğulları'nın, İbn Münkız dışındaki bütün fertleri öldü. Şeyzer'in sahipsiz kaldığını gören Nûreddin Zengî'nin şehri ele geçirmesinden sonra İbn Münkız, muhtemelen oranın emirliğinde hak iddia etmesinden dolayı onunla ihtilâfa düştü ve Dımaşk'tan ayrılarak Hısnıkeyfâ (Hasankeyf) Artuklu Emîri Fahreddin Karaarslan'ın (ö. 1167) yanına gitti. Burada 570 (1174-75) yılına kadar Artuklular'ın hizmetinde huzurlu bir hayat yaşayan İbn Münkız edebiyat ve tarihe dair bazı eserlerini burada yazma fırsatı buldu. Nûreddin Zengi'nin ölümünden sonra Münkızî ailesiyle dost olan Selâhaddîn Eyyûbî'nin (ö. 589/1193) Suriye'ye gelmesi üzerine Hısnıkeyfâ'dan Dımaşk'a döndü. İbn Münkız'a büyük saygı gösteren Selâhaddîn-i Eyyûbî kendisine maaş bağladığı gibi ev ve arazi de verdi.⁸⁷

2.1.5. Vefatı

Yaklaşık bir asrı bulan ömrüne savaşlar, seyahatler ve daha nice önemli olaylar sığdıran Üsâme b. Münkız Hicri 23 Ramazan 584 (1188) yılında Dımaşk'ta vefat etmiştir.⁸⁸ İbn Hallikân, Üsâme'nin Kasiyun kabristanının doğusuna gömüldüğünü belirtir ve Yezîd nehri kıyısındaki türbesini ziyarete gittiğini ona rahmet dileyip ruhuna Kur'an'dan bazı yerler okuduğunu söyler.⁸⁹

2.2. İlmî Kişiliği

Üsâme b. Münkız'ın aldığı eğitim ve zamanının meşhur alimlerinden çeşitli ilimlerde dersler alması, uzun ve tecrübelerle dolu bir hayat yaşaması ilim sahasında eserler vermesinin en önemli amilleridir. Haçlılara karşı yapılan mücadelelerde aktif

⁸⁶ İbn Münkız, **Kitab'ül İ'tibar (İbretler Kitabı)**, çev. Yusuf Ziya Cömert, s. 63.

⁸⁷ Sevim, "İbn Münkız", **DİA**, C. 20, s. 221

⁸⁸ İbn Hallikân Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed, thk. İhsan Abbas, **Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâ'ü ebnâ'i'z-zamân**, C. 1, Beyrut, Dar Sâdır, 1978, s. 199; Yakut el-Hamevî, thk. İhsan Abbas, **Mu'cemü'l-üdebâ'**, C. 2, 1. bs, Lübnan, Darü'l Mağribi'l İslami, 1993, s. 1370.

⁸⁹ İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân** C. 1, s. 199.

roller üstlenmiş. Dönemin önemli devletlerinde ordu komutanlığı, danışmanlık ve diplomatlık görevlerinde bulunmuştur. Üstlenmiş olduğu görevler ve hayatının seyrindeki hareketliliğe rağmen edebi ve tarihi eserler kaleme almıştır.⁹⁰ Üsâme İbn Münkız tarihçi olmamasına rağmen haçlılarla ilgili vermiş olduğu önemli ve özgün bilgilerden ötürü yaşadığı dönemin tarihçileri arasında anılmayı hak etmiştir.⁹¹

Gerek İbn Münkız'ın muasırları gerekse daha sonraki asırlarda yaşayan Teracim kitapları müellifleri İbn Münkız'ın hayatını, şiirlerini ve eserlerini kitaplarında ele aldılar. İbn Münkız'ın edebiyat ve tarih alanında önemli bir yeri olduğu konusunda bu müellifler hemfikirdir.⁹² İmâdüddin el-İsfahânî, İbn Münkız'ın şiir ve nesir de ismi gibi kuvvetli olduğu ve kelimada emirliğinin asaletinin emareleri var olduğunu belirtmiştir.⁹³ Yâkut el-Hamevî, Beni Münkız ailesinden birçok emir ve şair yetiştiğini lakin bunlar içinde en iyisi ve en meşhurunun İbn Münkız olduğunu ifade etmiştir.⁹⁴

Ömrünün son yıllarını Selâhaddîn-i Eyyûbî'nin himayesinde geçiren İbn Münkız birçok konuda tecrübelerini ve fikirlerini aktararak ona danışmanlık yapıyordu. Bununla beraber Selâhaddîn-i Eyyûbî onun divanını okumayı çok severdi.⁹⁵

2.3. Eserleri

İbn Münkız'ın muasırı olan iki önemli tarihçi, Târîhu medîneti Dımaşk eserinin müellifi İbn Asâkir ve Harîdetü'l-kasr eserinin müellifi İmâdüddin el-İsfâhani kitaplarında İbn Münkız'ın hayatına yer vermelerine rağmen sadece İmâdüddin el-İsfâhani dolaylı olarak İbn Münkız'ın Kitâbü'l-Asâ eserinden bahsetmiştir. Diğer eserleri hakkında ikisinde de herhangi bir bilgi mevcut değildir. Nitekim iki tarihçi de

⁹⁰ Ramazan Şeşen, **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul, İsar Vakfı Yayınları, 1998, s. 120.

⁹¹ Şemseddin Günaltay, **İslam Tarihinin Kaynakları -Tarih ve Müverrihler-**, 1. bs, İstanbul, Endülüs Yayınları, 1991, s. 136.

⁹² Kaytaz, **Üsâme b. Münkız Ve Cedid...**, s. 31.

⁹³ el-İsfahânî, **Harîdetü'l-kasr...**, C. 1, s. 498.

⁹⁴ el-Hamevî, **Mu'cemü'l-üdebâ'**, C. 2, s. 572.

⁹⁵ Şeşen, **Müslümanlarda Tarih...**, s. 120.

İbn Münkız'la bizzat tanışmışlar ve çeşitli münasebetlerle bir araya gelmişler. İbn Münkız'ın şiirlerinden bazı kıtalar zikretmenin dışında eserleri hakkında bahis açmamışlardır. İbn Münkız'a muasır olmasa da onun yaşadığı zamana yakın yaşamış olan Yâkut el- Hamevi ilk defa İbn Münkız'ın eserlerinde bahsedenden müellif olmuştur. Beş adet kitabından bahsederek bunların birini gördüğünü ifade etmiştir.⁹⁶

Makrizi “el-Mukaffa el-Kebir” adlı eserinde İbn Münkız'a nispet ettiği otuz dört kitabı isimleriyle birlikte zikretmiştir.⁹⁷ Kendi hâtıraları özelinde yaşadığı dönemin sosyal ve siyasi olaylarını konu edindiği Kitâbü'l-İ'tibâr İbn Münkız'ın en meşhur kitabı kabul edilmektedir.⁹⁸ Kitâbü'l-İ'tibâr dışında otuzu aşkın eserlerinin bazıları şunlardır:

“1- El-Bedi' fi Nakdi's-Şi'r

2- Ezharu'l-Enhar

3- Kitabu'l-Kadâ'

4- eş-Şib ve's-Şebâb

5. Zeylû Yetimeti'd-Dehr

6. el-Menâzil ve'd-Diyar

7. Lübâbu'l-Âdab

8. En-Nevmi ve'l-Ahlâm

9. Qilâ' ve'l-Husûn

10. Ahbâru'n-Nisâ

11. Menâkıbu Ömer b. Abdülaziz

12. Nasihatü'r-Ruât

⁹⁶ Kaytaç, **Üsâme b. Münkız Ve Cedid...**, s. 35.

⁹⁷ Takıyyüddîn el-Makrizi, thk. Muhammed Yalavi, **Kitab el-Mukaffa el-Kebir**, C. 2, Dar Mağrib İslami, s. 48-49.

⁹⁸ Şeşen, **Müslümanlarda Tarih...**, s. 120.

13. Teca'iru'l Murbiha ve'l Mesa'il Munciha

14. Kitabu'l-Bedreyn

13. Divân Üsâme b. Münkız"⁹⁹

2.4. İbn Münkız'ın Kendi Anlatımında Resmettiği Şahsiyeti

Kitâbü'l-İ'tibâr'da ele alınan konuların ana teması İbn Münkız'ın kendi hayatıdır. Doğal olarak her konu da İbn Münkız kendi kişiliğiyle alakalı ayrıntıları doğrudan veya dolaylı olarak gözler önüne sermekten geri durmaz. Gerek üstlendiği vazifeler gereği bahse konu olan haller, gerekse kişilik özelliklerine bu başlık altında değineceğiz.

Renkli ve maceralı bir hayat yaşayan İbn Münkız, yaşadığı dönemin önemli devletlerinde üst düzey görevlerde bulunmuştur. Farklı münasebetlerle bu görevler çerçevesinde bulunduğu vazifelerden bahis açmıştır. Bu vazifelerden biri onun diplomattığıdır. Dönemin Müslüman devletleri arasında elçilik görevi yapmıştır. Mısır'da Fâtîmi Devleti'nin hizmetine bulunduğu bir zaman Vezir İbn Salar'ın elçisi olarak Zengi Devleti Sultanı Nûreddin Mahmud Zengi'ye Taberiye'ye¹⁰⁰ saldırması talebiyle gönderilmiştir.¹⁰¹ Başka bir elçilik görevi ise, Dımaşk'ta hakimiyet süren Börilerin meşhur Emiri Muinüddin Üner'in vazifelendirmesiyle Fâtîmi vezirlerinden Rıdvan'ın Atabek İmâdüddin Zengi'ye katılmasını engelleme isteğidir. İbn Münkız yapmış olduğu cazip teklif ve vermiş olduğu mantıklı bilgilerle Rıdvan'ı Atabek Zengi'ye katılmama konusunda gütmüş olduğu ilm-i siyasetle ikna etmiştir.¹⁰² Yine başka bir diplomasi örneği de sulh ve ateşkes zamanlarında Kudüs Kralına yapmış olduğu ziyaretidir. Bu ziyaretlere neticesinde haçlılarla esir ticareti özelinde ilişki içinde olduğunu beyan etmektedir.¹⁰³

⁹⁹ İbn Münkız, **Kitâbü'l-İ'tibâr**, thk. Abdulkerim Eşter, s. 18.

¹⁰⁰ Filistin'in kuzeydoğusunda Taberiye gölünün batı kıyısında yer alır. bkz. Yâkût b. Abdullah el-Hamevî, **Mu'cemü'l-büldân**, C.4, Beyrut, 1957, s. 19-22.

¹⁰¹ İbn Münkız, **Kitâbü'l-İ'tibâr**, thk. Abdulkerim Eşter, s. 63.

¹⁰² İbn Münkız, **Kitâbü'l-İ'tibâr**, thk. Abdulkerim Eşter, s. 90-91.

¹⁰³ İbn Münkız, **Kitâbü'l-İ'tibâr**, thk. Abdulkerim Eşter, s. 156-157.

Kitapta resmedilen bir başka hususiyet de İbn Münkız'ın yardımseverliğine dairdir. Fâtîmi Devleti'nin hizmetinde bulunduğu yıllar Mısır'da vezirler arası mücadeleden kaynaklı iç karışıklık vardı. Taraflar arası mücadele kanlı savaflara dönüşüyor ve birçok insan bu savaflarda katlediliyordu. Bu olaylardan birinde bozguna uğrayan tarafta yer alan bir Sudanlı köle İbn Münkız'ın evine sığınıyor. İbn Münkız bu adamı saklayarak saldıranlardan kurtarıyor. Daha sonra yanına kendi adamlarından bir kaçını koyarak güvenli bir yere ulaşmasını sağlıyor.¹⁰⁴ Başka bir örnek ise çölde perişan bir vaziyette aç susuz kalmış Araplara yiyecek ve giyecek vererek onlara iyilikte bulunmasıdır.¹⁰⁵ İbn Münkız'ın yardımseverliğinin bir örneğini de Haçlılarla olan esir ticareti münasebetinde görmekteyiz. Muhtemelen Müslüman olan bu esirleri düşman olan Haçlılardan satın alarak hürriyetlerine kavuşturmuştu.¹⁰⁶

İbn Münkız kendiyle alakalı resmettiği bir diğer hususiyet dindar bir kişiliğe sahip olmasıdır. Kitabın muhtelif yerlerinde Haçlılara lanet okuması ait olduğu İslami kimliğinin bir tezahürü olarak karşımıza çıkar. Bunun yanında yine farklı konuları anlatırken zımnî olarak namaz kılıyor olmasından bahsetmesi dindarlığına örnek olarak verilebilir.¹⁰⁷ Bununla birlikte günlük Kur'an okuyor olması¹⁰⁸ ve babasının çocuklarının Kur'an hafızı olarak yetiştirmesinden bahsetmesi¹⁰⁹ dini hassasiyete sahip olduğunu gösteriyor.

İbn Münkız ilme ve kitaplara çok düşkün bir şahsiyettir. Bu özelliğini kitabın muhtelif yerlerinde gözler önüne sermiştir. Kitaplara olan düşkünlüğüne en önemli örnek Mısır'dan ayrıldıktan sonra aile efradını getirtirken başlarına gelen felakette görmekteyiz. Mısır'dan gelen aile efradının bütün mallarının yağmalanması olayında İbn Münkız'ı ailesinin kurtulması sevindirir de yağmalan mallar içinde hepsi de kıymetli olan dört bin cilt kitabın gasp edilmesine derinden üzülmüştür. Kitapların kayboluşunu hayatı boyunca unutamayacağı bir acı olarak hatırlayacağını

¹⁰⁴ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 61-62.

¹⁰⁵ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 164-166.

¹⁰⁶ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 165.

¹⁰⁷ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 66, 69, 212, 222-223.

¹⁰⁸ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 76.

¹⁰⁹ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 306-307.

söylemektedir. Bu olay ilme ve kitaplara ne denli kıymet verdiğini göstermesi açısından önemlidir.¹¹⁰

İbn Münkız kendisini savaşçılık konusunda çok iyi yetiştirmiştir. Gerek Müslüman devletler arasındaki mücadeleler gerekse Haçlı saldırıları, savaşlar konusunda yetişmesine sebep olmuştur. Bu savaşlara müteallik olarak kitabın muhtelif yerlerinde kahramanlıkları ve savaşlardaki taktiksel bilgisini gözler önüne sermekte olduğunu görmekteyiz. Haçlılarla yaptığı ilk savaşı anlatırken, Haçlıların hücumu esnasında sorumluluğu altında bulunan insanları korumayı ölümle kıyaslayınca ölümün kendisi için çok önemsiz bir şey olduğunu söyleyerek kahramanlık sergilemiştir.¹¹¹ Katıldığı çeşitli savaşlarda uyguladığı taktiklerden bahsederek bu konuda taktiksel anlamda bilgi ve donanımına sahip olduğunu görmekteyiz.¹¹² Savaş konusuyla doğrudan alakalı olup bir nevi savaş talimi de diyebileceğimiz av sporuna oldukça meraklı idi. Avcılıkla ilgili kitabına bir ek açması bile bu spora olan merakını ve maharetini göstermesi için yeterlidir. Av esnasında gösterdiği kahramanlıklara aslan avlaması örnek gösterilebilir. Üsâme tecrübeli bir aslan avcısı olduğunu ifade ederek birileriyle beraber öldürdüğü aslanların yanında tek başına öldürdüğü aslan sayısının çok olduğunu beyan etmektedir.¹¹³

¹¹⁰ İbn Münkız, **Kitâbü'l-İ'tibâr**, thk. Abdülkerim Eşter, s. 96.

¹¹¹ İbn Münkız, **Kitâbü'l-İ'tibâr**, thk. Abdülkerim Eşter, s. 102-105

¹¹² İbn Münkız, **Kitâbü'l-İ'tibâr**, thk. Abdülkerim Eşter, s. 243-245

¹¹³ İbn Münkız, **Kitâbü'l-İ'tibâr**, thk. Abdülkerim Eşter, s. 192

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KİTÂBÜ'L-İ 'TİBÂR VE TARİHE KAYNAKLIĞI

3.1. Kitâbü'l-İ 'tibâr'ın İsimlendirilmesi ve Yazılmasının Sebepleri

Kitapların isimlendirilmesi canlı bir varlığın isimlendirilmesi kadar ehemmiyetlidir. Kitaplar muhataplarına ilk olarak ismiyle önemli mesajlar vermektedir. Kitabın ismi, ihtiva ettiği konu hakkında ilk intibâın oluşmasında etkilidir. Yaşadığı dönemin önemli bir edebi şahsiyeti olan İbn Münkız da kitabını isimlendirirken muhtevasına nazarları celp etmeyi hedeflediği kanaatindeyiz.

İbn Münkız telif ettiği Kitâbü'l-İ 'tibâr eserinin isimlendirilmesi ve yazılma sebepleriyle alakalı kendisine ait bir beyan ne kitabın kendisinde ne de telif ettiği diğer eserlerde mevcut değildir. Bunun en önemli sebebi kitabın baş tarafından 40'dan fazla sayfanın eksik olmasıdır. İbn Münkız'ın kendisinden önce yazılan eserler veya muasırı olan eserlere vukûfiyeti olması kuvvetle muhtemeldir. Kitaplara olan ilgisi ve dönemin âlimlerinden atıflarda bulunması buna delil olarak gösterilebilir. Bu çıkarımdan yola çıkarak İbn Münkız'ın kitabına bir mukaddime yazması mümkün görünüyor ve bu mukaddimeye hangi saiklerle bu kitabı telif ettiği ve isimlendirdiği bilgisi muhtemelen vardı. Maalesef bu kesinlik ifade edecek bilgiler elde mevcut olmadığından yine kitabın muhtevasına uygun olacak çıkarımlarla bu meseleyi tahlil edeceğiz.

İ'tibâr, kelimesinin kitaptaki hadiselerin hikâye edilişi ve verilen mesaj göz önüne alındığında genel olarak ibret almak ve şaşırarak, hayret etmek manalarında kullanıldığını görürüz. İbn Münkız, Fâtımî Devleti Vezirlerinden Rıdvan'ın katledilmesini hikâye ettikten sonra; “Onun başına gelenler ibret ve uyarı olarak açık bir dersti.”¹¹⁴ şeklinde kayıt düşmesi ibret manasında kullanmasına bir delildir.

Şaşırarak ve hayret etmek manasında ise şunlar örnek verilebilir: İbn Münkız çölde perişan halde aç susuz bir vaziyette olup hayvan leşlerini yiyen Araplarla

¹¹⁴ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ 'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 89.

arasında geçen konuşmayı naklettikten sonra bu perişan vaziyet yerine neden Şam'a gitmediklerini sorunca Şam'da olan veba salgını sebebiyle şeklinde bir cevap almıştı. Bunun üzerine İbn Münkız onların içinde bulunduğu perişan vaziyetin vebadan daha beter olduğunu hayretle ifade etmiştir.¹¹⁵

İbn Münkız aynı zamanda döneminin önemli ediplerinden birisi olduğu için anlatımında edebi bir üslup da hissedilmektedir. Mesela ibret havası katmak için bazen tezat durumlar içindeki ibreti resmettiği görülüyor. Göğsünden mızrakla yaralanan birinin bir yıl evinde istirahat ettikten sonra tekrar eski günlerine dönmesini aktardıktan sonra¹¹⁶ bu duruma tezat teşkil edecek iri ve uzun boylu bir adamın eline batan iğne sonucu inleye inleye öldüğünü anlatıyor.¹¹⁷

Kitabın yazılma sebebi isimlendirilmesine matuf sebepler olarak karşımıza çıkar. İbn Münkız'ın 90 yaşından sonra yazdırarak telif ettiği bu eserinin yazıldığı zamanın şartları göz önüne alındığında uzun yılların tecrübesinin cisimleşmiş örneği olduğu görülecektir. Harpler, seyahatler, travmalarla dolu bir hayatın dinginleştiği dönem olan ihtiyarlık döneminde kaleme alınmasından hareketle yaşanan hadiseler üzerinden gelecek nesillere dersler verme amacı güttüğünü ifade etmek mümkündür.

3.2. Kitâbü'l-İ'tibâr'ın İslam Tarihi Literatüründeki Yeri ve Önemi

İbn Münkız'ın bilinen en önemli kitabı Kitâbü'l-İ'tibâr'ın yazıldığı döneme kadar tür olarak benzeri kaleme alınmamış bir eser olarak karşımıza çıkmaktadır. İslam Tarihi literatüründe hâtırat türünün öncüsü diyebileceğimiz Kitâbü'l-İ'tibâr'dan önce telif edilmiş bilinen bir eser yoktur.

İbn Münkız'dan çok sonraki yıllarda yaşayan İbn Haldûn'da *et-Tarif b'İbn Haldun ve Rihletuhu Garben ve Şarken* isimli bir hâtırat kitabı kaleme almış olmasına

¹¹⁵ İbn Münkız, **Kitâbü'l-İ'tibâr**, thk. Abdülkerim Eşter, s. 66.

¹¹⁶ İbn Münkız, **Kitâbü'l-İ'tibâr**, thk. Abdülkerim Eşter, s.105.

¹¹⁷ İbn Münkız, **Kitâbü'l-İ'tibâr**, thk. Abdülkerim Eşter, s.106.

rağmen bilinenin aksine İbn Haldûn'un bu kitabı tarih sahnesinde bir yenilik yapmamıştır ve de tarih ilminin ilk hâtırat eseri değildir. İbn Haldun, İbn Münkız tarafından açılan bu sahaya kendi hâtıratını yazarak katkı da bulunmuştur. Süleyman Uludağ, İbn Haldun'un Mukaddime adlı eserinin yeni çevirisine yaptığı giriş bölümünde "İbn Haldun kendi hal tercümesini ve hayat hikâyesini orijinal bir şekilde yazan ilk müelliftir" gibi kesin bir yargı da bulunmakla birlikte İbn Haldun'dan önce Yâkut el-Hamevi, Lisânüddin b. Hatib, İbn Hacer Askalani ve Gazali'nin hâtırat kitaplarının olduğunu belirterek hiçbirinin eserinin tafsilatlı hayat hikâyesi ve hâtırat kitabı olmadığı söyler.¹¹⁸ Bu değerlendirmede İbn Münkız'ın Kitâbü'l-İ'tibâr'ının bahsi geçmemektedir. Oysaki Kitâbü'l-İ'tibâr, İslam Tarihi literatürünün bilinen en eski hâtırat kitabıdır. İbn Haldun'un, İbn Münkız'ın kitabına ıttılai olup olmadığı bilinmese de kendisinden bir buçuk asır önce yaşayan İbn Münkız'ın eserinin alanın ilki olduğu gerçeğini değiştirmez.

Kitâbü'l-İ'tibâr özellikle hicri 6. asır tarihi açısından verdiği özgün bilgilerle İslam Tarihi'nin ana kaynakları arasında değerlendirilmektedir.¹¹⁹ Kitâbü'l-İ'tibâr'ın telif edildiği zamana kadar İslam Tarihi'nde müelliflerin kendi hayat hikâyelerini kaleme alma geleneği yoktu.¹²⁰ P. Hitti'ye göre Arap edebiyatında hayat hikâyeleri kitaplaştırılan şahıslar çok olmakla birlikte bir müellifin bizzat kendi hayat hikâyesini yazmasının bilinen ilk örneği Kitâbü'l-İ'tibâr'dır.¹²¹ Şemseddin Günaltay, İbn Münkız'ın ayrıntılı ve önemli anılarını kaleme aldığı Kitâbü'l-İ'tibâr eserini doğu İslam Dünyası'nda telif edilmiş ilk hâtırat eseri olarak değerlendirir.¹²²

İbrahim ed-Dakuki'ye göre, İbn Münkız'ın Kitâbü'l-İ'tibâr'ı, müelliflerin psikolojik hallerini, nefis muhasebelerini, tecrübelerini ve yaşadıkları bazı olayları kaleme aldıkları hâtırat türünü tam anlamıyla temsil eden en eski örnektir.¹²³

¹¹⁸ İbn Haldun, **Mukaddime**, çev. Süleyman Uludağ, 14. bs, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2017, s. 73.

¹¹⁹ Ömer Ferruh, "İslâm Tarihinin Ana Kaynakları Ve Müracaat Eserleri", çev. Adem Apak, **İstem**, No: 1, 2003, s. 172.

¹²⁰ Sevim, "İbn Münkız", **DİA**, C. 20, 1999, s. 225.

¹²¹ İbn Münkız **Kitâbü'l-İ'tibâr**, thk. Philip Khuri Hitti, böl. Mukaddime.

¹²² Günaltay, **İslam Tarihinin...**, s. 136.

¹²³ İbrahim Dakuki, "Hâtırat", **DİA**, C. 16, 1997, s. 449.

3.3. Kitâbü'l-İ'tibâr'daki Önemli Tarihi Hadiseler

İbn Münkız'ın hâtıratı olan Kitâbü'l-İ'tibâr eseri her ne kadar kendi hayatı etrafında şekillense de yaşadığı yerlerde başından geçen veya bizzat şahidi olduğu hadiseler dönemin siyasi ve askeri tarihi için oldukça önemli bilgiler ihtiva etmektedir. Anlattığı bütün hadiselerde takip ettiği en önemli yöntem olayların sebep-sonuç ilişkisi bağlamında, ardında iz olarak kalan ibret levhalarıdır. Kitâbü'l-İ'tibâr'ın etrafında şekillendiği ana tema, gelecek nesillere bırakılması düşünülen bu ibretler manzumesidir. İbn Münkız'ın, hadiselerin yaşanıp biteceğini ama tesirlerinin alınacak ibretlerle devam edeceği kanaatine sahip olduğu söylenebilir. Kitapta ele alınan tarihi hadiseler veya önemli tarihi aktörlerle ilgili bilgiler, genellikle münferit bir olay veya şahıs anlatılırken onun zımnında verilmiştir. İbn Münkız o münferit olayı veya şahsı anlatırken ihtiyaca binaen içinde bulunulan durum bazen tafsilatlı bazen mücmel bir üslupla kitapta yer bulur. Bazen de anlattığı tarihi hadisenin tamamını anlatarak o hadisenin bütünü üzerinden ibret dersleri vermeyi hedeflemiştir. Tarihi kaynak değeri olduğunu düşündüğümüz bazı olayları burada ele alacağız. Kitabın baştan sona takip ettiği kronolojik bir tertip olmadığı için bizde olayları kitapta varid olan sıralamaya göre irdeleyeceğiz.

İbn Münkız'ın ele aldığı ilk önemli olay, Atabek İmâdüddin Zengi'nin Haçlıları bozguna uğrattığı Kinnesrin'deki savaştır. Yapılan bu savaşta Müslümanların tarafındaki kayıp az olmuştur. Abbasi Halifesi'nin¹²⁴ İbn Bişr adındaki elçisi vazife itibariyle geldiği halde o da bu savaşa katılmıştır. Arapların İbn Dakik diye isimlendirdiği meşhur bir Haçlı Şövalyesi, İbn Bişr'i bir mızrak darbesiyle öldürmüştür. Haçlılardan öldürülenlerin sayısı oldukça fazlaydı. Atabek'in emriyle kesilen üç bin baş kalenin karşına toplanmıştır.¹²⁵ Anlatımından anlaşılacağı üzere İbn Münkız bu savaşa bizzat iştirak etmiştir.

Önemli hadiselerden biri Bizans İmparatoru John Comnenus (1118-1143) Haçlılarla ittifak ederek İbn Münkız'ın ailesinin yaşadığı Şeyzer şehrine saldırısını

¹²⁴ Bahse konu halife Râşid-Billah (1135-1136) adındaki Abbasi halifesidir.

¹²⁵ İbn Münkız, **Kitâbü'l-İ'tibâr**, thk. Abdülkerim Eşter, s. 53-54.

anlattığı hadisedir. İbn Münkız bu olayın h. 532 (1137/1138) senesinde gerçekleştiğini kaydeder. Kendisi bu olay vuku bulduğu zaman İmâdüddin Zengi'nin komutanlarından Selâhaddîn el-Ğısyani'nin hizmetinde savaflara katılıyordu. Olayı haber alınca hemen Şeyzer'e gitmek için hareket etti. Şeyzer'e vardığında saldırı bitmiş ve Bizans İmparatoru'nun maiyetindeki ordu Şeyzer şehrine korkunç bir felaket yaşatmıştır. İbn Münkız'a ait birçok silah, çadır ve eyer gasp edildiği gibi bazı yakınları da esir alınmıştı.¹²⁶

Bu iki olaydan sonra İbn Münkız on yıl kadar ikamet ettiği Mısır'da yaşanan olayları anlatmıştır. Mısır'da olan olaylar Fâtîmi Devleti'nin son dönemlerinde gerçekleşen vezirler arası mücadeleye sahne olan olaylardır. İbn Münkız Mısır'da Halife başta olmak üzere birçok devlet ileri gelenleriyle yakın temas içindeydi. Olayların tarafları arasında yer alarak birçok olayın aktörlerinden olmuştur. Saray entrikaları diye de tabir edeceğimiz bu olaylarda bazı halifeler ve birçok devlet adamının katli nakledilmiştir.

İbn Münkız'ın anlattığı Mısır'daki olaylardan ilki ordu içindeki iki ayrı grup arasındaki sürtüşmedir. Halife el-Hâfız lidînillâh (1131-1149) grupları uzlaştırmaya çalışmasına rağmen başarılı olamıyordu. Ordu gruplarından Cuyuşiyye ve müttetikleri karşılarında yer alan Reyhaniye adlı grubu çatışmalarda ezici bir üstünlükle yendiler ve bine yakın adamlarını katlettiler. İbn Münkız bu olay cereyan ederken kendisine saldırırlar endişesiyle teyakkuzda beklediğini söyler ve bu hadisenin ilk olmadığını, kendisi Mısır'a gelmeden önce de benzer hadiselerin yaşandığını aktarır. Reyhaniye adlı grup Halife'ye yakın olan grup olduğu için insanlar bu olayın intikamının Halife tarafından alınacağını düşünse de ölüm döşeginde olan Halife el-Hâfız lidînillâh iki gün sonra ölmüştür.¹²⁷

Mısır Fâtîmi devletinde gerçekleşen bir diğer olayda yeni Halife Zafır Biemrillah (1149-1154) ve Emir Seyfeddin Ebu'l-Hasan Ali b. Salar arasındaki mücadeledir. Necmeddin İbn Mesâl'in yeni Halife tarafından vezir tayin edilmesini kabul etmeyen İbn Salar Kahire üzerine yürümüştür. Vezaret sarayına kadar birçok

¹²⁶ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 54-55.

¹²⁷ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 57-58.

yeri ve orduyu kontrolü altına almıştır. İbn Salar evlatlığı olan Rükneddin Abbas'ı İbn Mesal'in üzerine göndermiştir. İbn Mesal ve Rükneddin Abbas'ın orduları Dilas denilen yerde çarpışmıştır. İbn Mesal ve beraberindeki on sekiz bin adam katledilmiştir. Bu olaydan sonra İbn Salar vezaret makamına getirilmiştir.¹²⁸

İbn Münkız Fâtîmi veziri İbn Salar'ın katledilme olayını da ayrıntılarıyla nakletmiştir. İbn Salar'ın karısının torunu olan İbn Abbas Halife Zafir'le anlaşarak İbn Salar'ı katletme planı yapmıştır. Plana göre İbn Abbas akrabalık bağından dolayı Vezir İbn Salar'ın evine rahatlıkla girebildiği için suikast evde yapılacaktı. İbn Abbas bir gece yarısı İbn Salar uyurken girdiği evinde onu katlederek kesik başı Halife'ye götürülmüştür. Bu olay h. 548 (1153) tarihinde olmuştur.¹²⁹

Halife Zafir Biemrillah'ın öldürülmesine kadar giden süreci İbn Münkız birçok ayrıntısıyla kaydetmiştir. Öncelikle Halife Zafir, Vezir Rükneddin Abbas'ı ortadan kaldırmak için vezirin oğlu olan İbn Abbas'la bir plan yapıyor. Halife kendisini babasının yerine vezaret makamına getireceğini vadediyor. İbn Abbas bu planı İbn Münkız ile paylaşıyor ve İbn Münkız babasını öldürmesinin İbn Abbas için ömür boyu çekeceği bir acı olacağını söyleyerek onu bu planından vazgeçiriyor. İbn Abbas planı babası olan Rükneddin Abbas'a anlatıyor. Babası onu hoşgörü ile karşılıyor. Daha sonra beraber Halifenin katlini planlıyorlar. Bir gece yarısı İbn Abbas Halifeyi evine davet ederek öldürüp cesedini evinde bulunan bir kuyuya atıyor. Bu olay h. 549(1154) yılında olmuştur.¹³⁰

İbn Münkız hizmetinde bulunduğu diğer devletlerde gördüğü bazı olayları da nakletmiştir. Bunlardan biri Artuklu Devleti ile Antakya Haçlıları arasında yapılan savaştır. Verilen bilgilere göre h. 513(1119) yılında gerçekleşen bu savaşta Artukoğlu Necmeddin b. İlgazi (ö. 516/1122) Haçlıları Balat denilen yerde yendi ve Antakya Prensi Roger dahil bütün şövalyelerini öldürdü.¹³¹

Sipahsalar Mevdud, Selçuklu Sultanı adına Musul şehrinin hakimidir. Selçuklu Sultanı, Abbasi Halifesinin talebi üzerine onu Antakya hakimi Tancred'le savaşması

¹²⁸ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 58-60.

¹²⁹ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 73-74.

¹³⁰ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 86-87.

¹³¹ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 102.

için göndermiştir. Sipahsalar Mevdud, Şeyzer yakınlarına kamp kurmuş ve Şeyzer Emirliğindeki askerlerde onun ordusuna katılmıştır. Haçlılar karşılıklı yapılan basit hücumlardan sonra kendi topraklarına geri dönmek zorunda kalmışlardır.¹³²

İbn Münkız'ın kaydettikleri arasında dönemin güçlü devleti olan Selçuklu Devleti ile alakalı az da olsa malumat bulmak mümkündür. Haçlıların elinde olan Kefertab Şehri Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar'ın (ö. 511/1118) gönderdiği Sipahsalar Porsuk komutasındaki ordu tarafından muhasara edilmesi anlatılanlardan biridir. H. 509 yılında gerçekleşen bu savaşa İbn Münkız'ın babası da katılmıştır. Yapılan şiddetli muhasara sonucu Kefertab şehri Haçlıların elinden alınmıştır. Kefertab, İbn Münkız'ın babasına şehri tekrardan imar etmek için verilmiştir.¹³³ İbn Münkız bu olayın devamında Müslüman idarecilerden Lü'lü el-Hadim adlı birinin ihaneti sonucu Kefertab'ın tekrar haçlıların eline geçtiğini söylemiştir.¹³⁴

Dönemle ilgili önemli bir hadise de Haçlılar Kudüs Kralı Baldwin'in komutanlığında ittifak ederek Şam üzerine yürümeleridir. Bu ittifak neticesi olarak askeri gücün çoğu Şam muhasarasına hasredildiği için savunmasız kalan Kefertab kolay bir şekilde Müslümanların eline geçmiştir. Haçlılar Şam şehrini ele geçiremeden savaş son bulmuştur.¹³⁵

3.4. Etnik ve Dini Gruplar Bağlamında Sosyo-Kültürel Yapı

Kitâbü'l-İ'tibâr'da İbn Münkız, anlattığı olayları naklederken birçok etnik ve dini grubun varlığı hakkında bilgiler vermektedir. Her ne kadar verdiği bilgiler tafsilatlı olmasa da dönemin etnik ve dini gruplarının hangi milletlerden oluştuğunu anlamak açısından önemlidir. İbn Münkız herhangi etnik gruba mensup olan birini anlatırken yaptığı şey sadece tariften ibarettir. O dönemin şartları göz önünde bulundurulunca Haçlı seferlerinin oluşturmuş olduğu karşıt bir tepki kendisini etnik kimlik özelinde değil de dini kimlik özelinde gösterir. Dönemin en önemli aktörleri

¹³² İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 140-141.

¹³³ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 146-147.

¹³⁴ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 150.

¹³⁵ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 198-199.

Araplar ve Türklerdir. Bu nedenle tarife ihtiyaç olmadığı için en az bilgi bu iki etnik grup hakkındadır.

İbn Münkız'ın yaşadığı yerlerin başında gelen Mısır Fâtîmi Devleti ile alakalı anlatılan hadiselerde bazı etnik gruplara dolaylı olarak işaret edilmiştir. Bu gruplar Sudanlılar, Türkler ve Arap kabileleridir.¹³⁶ İbn Münkız'ın hizmetinde bulunan bir Ermeni uşaktan bahsetmesinden hareketle Mısır'da köle ve hizmetçi konumunda başka etnik grupların da var olduğunu ifade etmek mümkündür.¹³⁷

Dönemin önemli etnik grupları arasında Araplar yer almasına rağmen doğrudan bilgiler olmasa da muhtelif vesilelerle Araplardan bahisler açmıştır. Bunlardan bazı örnekler şunlardır. İbn Münkız bir seyahat esnasında Cefr şehrine yakın bir çölde Benû Übeyy kabilesinden bedevi Araplarla karşılaşmıştır. Bunlar hakkında bazı ilginç bilgiler vermiştir. Bu kabile kendilerini Arapların en asil kabilesi olarak kabul ederler. Aralarında bazı müzmin hastalıkların yayılmadığına inanırlar. Yalnızca ölü hayvan eti yemelerine rağmen gelen misafirlerine başka yemekler ikram ederler.¹³⁸ Başka bir örnek de Mısır'daki olaylarda Arap kabilelerinin saldırısıdır. Fâtîmi vezirlerinden Abbas'ın kendilerinden yemin almalarına rağmen saldıran bu Arap kabileleri ile çetin bir mücadele olduğunu anlatır. Gün boyu devam eden bu mücadeleler sonucu İbn Münkız ve yakınlarının atlarının ürküp kaçtıkları görülmektedir.¹³⁹ Diğer bir örnek de eşkıyalık yapan Araplar hakkındadır. İbn Münkız bir seyahat esnasında Benî Fuheyd Araplarının kendilerine saldırdığını ve onunla beraber olan bazı adamlarını öldürdüklerinden bahsetmektedir.¹⁴⁰

Kitâbü'l-İ'tibâr'da bahse konu olan önemli etnik gruplardan olan Türkler hakkında dolaylı malumatlar mevcuttur. Genellikle askeri kimlikleriyle gördüğümüz Türkler, orduların önemli unsurları arasında yer almaktadır. Gerek komuta kademelerinde gerekse normal paralı asker olarak Türklerin varlığından söz edilebilir.

¹³⁶ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 84-85.

¹³⁷ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 78.

¹³⁸ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 64-66.

¹³⁹ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 84.

¹⁴⁰ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 86-87.

Bazı örneklerle Türk varlığı hakkında değerlendirmeler yapacağız. Mısır'daki kargaşa da vezirlerden Rıdvan anlaşma yaptığı Türk askerlerin ihanetine maruz kalıyor.¹⁴¹ Yine bir başka pasajda Mısır'da Babü'n-nasr kapısı bölgesinde Türk askerlerin olduğu bilgisi vardır.¹⁴² İbn Münkız, İmâdüddin Zengi hakkında malumat verdiği bir pasajda onun Fırat'a gidip Türklerden paralı askerler topladığını aktarmaktadır.¹⁴³ İbn Münkız Karacaoğullarıyla yaptıkları bir savaşı anlatırken onların ordusunda Türkmenlerin de bulunduğunu söyler.¹⁴⁴ Kitâbü'l-İ'tibâr'ın çeşitli yerlerinde farklı münasebetlerle yine Türk varlığından söz edilmiştir.¹⁴⁵

Bahse konu etnik gruplardan birisi Kürtlerdir. İbn Münkız özellikle kendileriyle teşrik-i mesai eden Kürtlerden çokça bahsetmiştir. Genellikle Şeyzer Emirliğinin hizmetinde olan ve toplumun önemli unsurları arasında yer alan Kürtlere rastlanmaktadır.

İbn Münkız, Serhenk İbn Ebi Mansur adında Kürt asıllı bir süvarinin genç yaşına rağmen Kürtler arasında lider konumunda olduğunu söyler.¹⁴⁶ Yine Kürt olan ve Şeyzer Emirliğinin ordusunda bulunan Meyyah isimli bir Kürt savaşçının yeni evli olduğu için savaşa kırmızı damatlık elbisesiyle katıldığı için askerler arasında bariz hedef haline gelerek bir Haçlı süvarisinin mızrağıyla öldürüldüğünü söyler.¹⁴⁷

İbn Münkız, babasının ve ailesinin uzun zamandır dostu olan Hemedat adında bir Kürtten bahseder. Hemedat ile babasının Selçuklu Sultanı Melikşah'ı ziyaret için İsfahan'a gittiğini anlatır.¹⁴⁸ Bununla birlikte Hasanun ve Kâmil el-Maştub adlı iki usta savaşçı Kürtten bahseder. Bu ikisinin cesaret konusunda birbirinin rakibi olduğunu ifade eder.¹⁴⁹ Ayrıca yakışıklı ve cesur süvarilerden biri olan Hasanun adlı

¹⁴¹ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 92.

¹⁴² İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 83.

¹⁴³ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 91.

¹⁴⁴ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 110.

¹⁴⁵ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 129, 144-145, 185-186, 215.

¹⁴⁶ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s.97-98.

¹⁴⁷ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 113.

¹⁴⁸ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 114.

¹⁴⁹ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 137-138.

Kürt savaşçı İbn Münkız'ın amcasının emriyle Haçlıların at yarışına katılarak birinci geldiği olayı anlatır.¹⁵⁰

Kibar görünüşü sebebiyle Kıbrisi denilen Zehruddevle Bahtiyar adında bir Kürt savaşçının en iyi savaşçılar arasında yer aldığını aktarmaktadır.¹⁵¹ Kahramanlığını beyan ettiği bir başka Kürt savaşçı da Şeyzer ordusunda asker olan Fâris adında biridir.¹⁵² Çeşitli münasebetlerle askerler ve Şeyzer Emirliği bünyesinde olan Kürtler Kitâbü'l-İ'tibâr'da yer bulmuştur.¹⁵³

Kitâbü'l-İ'tibâr'da bahis konusu olan dini gruplardan terör ve suikast faaliyetleriyle meşhur olmuş Bâtıniler ve İsmaililer muhtelif pasajlarda ele alınmıştır. Bu çerçevede Bâtıniler ve İsmaililerin Şeyzer Kalesine saldırısını anlatılmıştır. Yine her konu da olduğu gibi doğrudan olayı genel hatlarıyla veya tafsilatıyla anlatmak yerine muhtelif örnekler üzerinde saldırının dehşetini ve ibret yönlerini anlatmıştır. İsmaililerin düzenledikleri saldırılarda liderlerinin Alvân İbn Harrâz adında biri olduğunu söyler.¹⁵⁴ Hicri 503 (1109) senesinde gerçekleşen saldırı da Bâtınilerin üç kişiyi kaleden aşağı attıklarını söyler.¹⁵⁵ Saldırı sırasında Şeyzer askerlerinden Hacı Hummam adındaki adamın elinde hançer bulunan bir İsmailinin kafatasını kılıç darbesiyle ikiye ayırdığını anlatır.¹⁵⁶ İbn Münkız saldırılar esnasında yapılan mezalimin dehşetini ifade ederken çocukları ihtiyarlatacak derecede korkunç ve zor bir saldırı olduğunu söyler.¹⁵⁷

İsmaililerle alakalı başka bir hadise de Harbe kalesini ele geçirmeleri olayıdır. Bu olayda İsmaililer saldırı yoluyla değil, bir adamın para karşılığı kale nöbetçilerini, bir köleyi, valiyi ve valinin oğlunu öldürmesiyle onların işini kolaylaştırarak kaleyi ele geçirmeleridir.¹⁵⁸

¹⁵⁰ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 138.

¹⁵¹ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 163.

¹⁵² İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 174-175.

¹⁵³ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 199, 206, 207, 242, 255.

¹⁵⁴ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 209.

¹⁵⁵ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 152.

¹⁵⁶ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 200.

¹⁵⁷ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 256-257, 259, 260.

¹⁵⁸ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 153-154.

Dönemin önemli etnik ve dini gruplarından birisi de Haçlılar'dır. İbn Münkız doğmadan önce başlayan Haçlı seferleri sonucu Müslüman coğrafyanın birçok önemli şehri Haçlı işgali altında idi. Kitâbü'l-İ'tibâr'da Haçlılarla alakalı detaylı bilgiler arasında sosyo-kültürel anlamda birçok konu ele alınmıştır.

Avrupalı Hristiyanların din adına giriştiği ve iki asır devam eden haçlı seferlerinin ilk asrının muasırı olan İbn Münkız farklı pozisyonlarda haçlılarla olan münasebetlerini Kitâbü'l-İ'tibâr'da bol bol işlemiştir. Özellikle Haçlıların sosyal hayatı ve daha birçok konu da verdiği bilgilerle Haçlı tarihi araştırmaları için oldukça önemli tarihi bilgiler sunmaktadır. Dönemin Haçlılarının sosyal ve ahlâkî özellikleri hakkında İbn Münkız'ın aktardıkları kıymete şayandır. Siyasi ve askeri tarihle ilgili kitaplarda rastlanması zor olan bu bilgileri çokça aktarmaktadır. Onlarla ilgili olan yargılarında çoğu zaman dini zaviyeden bakarak onları aşağılayıcı bir dil ile tarif etse de bazı bahislerde onlar hakkında oldukça objektif beyanları da vardır. Özellikle savaşçılık yönleri İbn Münkız'ın kabul ettiği bir üstünlükleridir. İbn Münkız Haçlıları genellikle tel'in ile anmaktadır. Bunun arka planın da dini aidiyetin tezahürü olduğu kanaatindeyiz. Haçlıları tel'in etmesine rağmen onların savaşlarda insanların en tedbirlileri olduğunu da kabul eder.¹⁵⁹

İbn Münkız Haçlıların akıl seviyesinin oldukça düşük olduğunu anlattığı bir hadise ile ifade etmiştir. Emir Mu'înüddin Kubbetu's-Sahra'da olduğu zaman yanına gelen Haçlılardan biri ona Allah'ın çocukluk halini göstereceğini söyler. Daha sonra Hz. İsa'yı kucağında tutan Hz. Meryem temsilini göstererek bunun Allah'ın çocukluğu olduğunu söyler. İbn Münkız bu durumun akılsızlık olduğunu söyler.¹⁶⁰ Her ne kadar Haçlıların dini inancı bu yönde olsa da İbn Münkız Müslüman kimliği ile bu olayı akılsızlık olarak görmektedir.

İbn Münkız'ın Haçlıları bahse konu ettiği ve örnekleriyle anlattığı bir durum Haçlılarda gurur ve namus anlayışının olmayışıdır. Bu durumu belirten örnekleri aktarması Müslüman toplumun gurur ve namus anlayışının zıttı olması sebebiyledir.

¹⁵⁹ İbn Münkız, **Kitâbü'l-İ'tibâr**, thk. Abdülkerim Eşter, s. 71.

¹⁶⁰ İbn Münkız, **Kitâbü'l-İ'tibâr**, thk. Abdülkerim Eşter, s. 224.

O dönem Müslüman toplumda görülmeyen bazı olaylar, İbn Münkız'ın gözlemleri vesilesiyle kaleme dökülmüştür.

Bu anlamda Haçlılar da gurur ve namus hissinin zerresi bulunmadığını ifade eden İbn Münkız, onlardan birinin eşiyle beraber yürürken bir başka adama denk gelmesi durumunda, denk gelinen adamın kadını bir köşeye çekip konuştuğunu ifade eder. Bu sırada eşinin de adamla kadının konuşmasının bitmesini beklediğini, konuşmanın uzaması durumunda adamın eşini öylece bırakıp gittiğini belirtir.¹⁶¹

Bizzat şahit olduğu başka bir örneği de şu şekilde nakletmektedir: Nablus'a gittiğinde misafiri olduğu evin hemen karşısında şarap ticareti yapan bir Haçlının, karısının yatağında yakaladığı yabancı adama neden karısının yatağında olduğunu sorduğunu ve adamın ona cevaben yorgun olduğu için dinlenmek için girdiğini söylediğini aktarır. Karısının neden onun yanında olduğunu sorunca cevaben yatak kadının olduğu için yatmasına engel olamayacağını söyler. Bunun üzerine Haçlı yemin ederek adama bir daha böyle yaparsa kavga edeceklerini söyler.¹⁶² Bu cılız tepki İbn Münkız özelinde Müslümanlar için akıl almaz bir durum olmasına karşın Haçlılar için bunun sıradan bir şey olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Münkız Haçlılara dair bir başka örneği babasının hamamında vazifeli olan Salim adında bir adamdan dinlemiştir. Salim hamam işlettiği Ma'arra şehrinde Haçlı şövalyelerinin de hamamı kullandığını ama peştamal kullanan insanları garipsediklerini söyler. Bu şövalyelerden biri bir gün hamama geldiğinde hamamcının belindeki peştamalı almış ve genital bölgesinin traşlı olduğunu fark etmişti. Bunun üzerine hamamcıdan bunu kendisi için de yapmasını ister. Bu talep üzerine hamamcı denileni yerine getirir. Haçlı şövalyesi bunu karısına da yapmasını hamamcıdan ister ve bu isteği kabul edilir. Hamamcıya teşekkür edip, hizmetinin karşılığını öderler. İbn Münkız bu hadise üzerinden genel bir yorum yaparak haçlılarda ne kıskançlık ne de onur duygularının olmadığını söyler.¹⁶³

¹⁶¹ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdulkerim Eşter, s. 224.

¹⁶² İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdulkerim Eşter, s. 224-225.

¹⁶³ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdulkerim Eşter, s. 225-226.

İbn Münkız'ın aktardığı namus duygularından yoksunluğuna dair başka bir örnek de kızını erkekler hamamına getiren Haçlıdır. Sur şehrinde hamama giden İbn Münkız hamamda bir kadın olduğu konusunda uyarılmıştır. Hamamdan çıkıp dışarda bir yerde oturmakta iken başka bir kadının da hamamdan babasıyla birlikte çıktığını görmüştür. Kadın olduğuna emin olamadığı ve adamlarından birine kadın olup olmamasına bakmasını yani birine sormasını söylemiştir. Adam gidip kızın eteğini kaldırarak kadın olduğuna emin olmak istemiştir. Kızın babası bunun kendi kızı olduğunu annesi öldüğü için hamama kendisinin getirdiğini söylemiştir.¹⁶⁴ İbn Münkız taaccüple yaşadığı bu manzarayı işlemiştir. Müslüman toplumun hissiyatını İbn Münkız'ın şahsında tahlil etmek mümkündür. Dini ve örfi anlamda alışık olunmayan bu ahlaki çöküntü karşısında Müslümanlar Haçlılara karşı tel'in ve nefret duygusuyla dolmuşlardır.

Haçlıların askeri yapısıyla alakalı İbn Münkız bazı malumatlar aktarmaktadır. Savaşçı bir toplum olan Haçlıların paralı askerlerden oluştuğunu ve Müslüman askerlerin maaşlarından en az yüz kat daha fazla maaş aldıklarını görmekteyiz.¹⁶⁵ Ayrıca Haçlıların okçuluğunu yapan Müslüman olmayan Türklerden oluşan paralı bir askeri gruptan bahseder.¹⁶⁶

Haçlılarda askeri grupların başında gelen ve savaş meydanlarının dışında da en önemli makama sahip olanlar şövalyelerdir. Haçlıları eleştirerek onların insani erdemlerden hiçbirine sahip olmadıklarını ve sadece erdem olarak şövalyeliği gördüklerini söyler. Şövalye olmayanların önemsiz insanlar olduğunu, hatta yargılama ve kural koyma işinin şövalyelerin tasarrufunda olduğunu söylemektedir.¹⁶⁷

Haçlıların savaşlarda genellikle zırh ve miğfer giydiklerini ama savaş meydanında zırhtan farklı bir kıyafetten bahseder. Yeşil ve sarı renkli ipekten bir elbise giyen Haçlı süvarisi ile arasında geçen mücadeleyi aktaran İbn Münkız, bu süvariye

¹⁶⁴ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 226.

¹⁶⁵ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 137.

¹⁶⁶ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 116.

¹⁶⁷ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 135.

öldürücü darbeler vurmasına rağmen bir şey olmamasına şaşırırsa da daha sonra onun bu elbisenin altına zırh giydiğini anlamıştır.¹⁶⁸

Haçlıların ahmak ve cahil olduklarını ifade eden İbn Münkız bunu başından geçen bir hadise ile örneklendirir. Haçlılardan biri kendisine satılan atın bir yıl sonra ölmesi sebebiyle parasının iade edilmesini talep eder. Öne sürdüğü gerekçe de atın ölmesi için ilaç verildiği iddiasıdır. İbn Münkız hayretine mucip olarak bu durum üzerinden Haçlıların ahmak ve cahil olduğu sonucunu çıkartmıştır.¹⁶⁹

İbn Münkız Haçlıları vasıflandırırken onlara barbar ve iblis gibi kelimelerle yakıştırmalar yapmaktadır.¹⁷⁰ Bu durumun en önemli sebebi, Müslüman topluma yapılan mezalim ve de o topraklara ait olmadıkları halde uzak coğrafyalardan sömürge ve gasp niyetiyle gelmeleri yatmaktadır.

İbn Münkız, Haçlılar konusunda yer yer insaflı ifadeler de kullanmaktadır. Bunlardan biri Antakya Hâkimi Roger'in ölümüyle şehri teslim alan Kudüs hâkimi Baldvin şehri daha önceki hâkimi olan Bohemond'un oğluna teslim ederek şehirden askerleriyle birlikte çıkmıştır. Çıkarken şehrin ambarları dolu olduğu halde buradan zorla veya gaspla hiçbir şey almayarak, şehrin çarşısından hayvanları için yem satın almıştır. İbn Münkız bu örnekle Haçlılardan olan Baldvin'in iyilik bilen bir insan olduğunu dile getirmiştir.¹⁷¹

İbn Münkız Haçlı kadınlarıyla ilgili bazı genel değerlendirmeler yapmıştır. Kadınların ahlaki anlamdaki bozukluğunu önceki sayfalarda izah ettiğimiz için burada İbn Münkız'ın ele aldığı başka hususiyetler değerlendirilecektir. İbn Münkız karşılaştığı bir adamın yüzünde bazı yaralar görünce bunların neden olduğunu sormuştur. Adam, saldırdıkları Haçlı hacı kafilesinde bir adamı kılıcıyla öldürmesi üzerine adamın karısının hışmına uğradığını ve kadının elindeki su testisiyle kendisini

¹⁶⁸ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdulkerim Eşter, s. 131.

¹⁶⁹ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdulkerim Eşter, s. 178.

¹⁷⁰ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdulkerim Eşter, s. 203, 206.

¹⁷¹ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdulkerim Eşter, s. 205-206.

yaraladığını söylemiştir.¹⁷² Bu örnek üzerinden Haçlı kadınlarının şecaatine vurgu yapmıştır.

İbn Münkız Haçlıların kendi ırkından başkası ile uyum sağlayamayan lanetli bir ırk olduğuna dair varsayımını anlattığı örnek üzerinden delillendirir. Haçlılarla yapılan savaşta esir alınan Haçlı bir kadın, İbn Münkız'ın babası tarafından Ca'ber kalesinin emiri olan arkadaşı Şihabeddin Mâlik İbn Salim'e hediye olarak gönderildi. Şihabeddin kadınla evlendi ve Bedran adında erkek çocukları oldu. Bu çocuk babasının veliahtı oldu. Babasının ölümü üzerine Bedran, şehrin valisi oldu ama şehri asıl yöneten annesiydi. Annesi bir grubun kendisine yardımı sayesinde kaleden firar etti. Adamlar onu Haçlıların idaresindeki Serûc'a götürdüler. Oğlu, Ca'ber kalesinin valisi olmasına rağmen, kadın orada ayakkabıcı bir Haçlı ile evlendi.¹⁷³ İbn Münkız bu örnek üzerinden genellemeler yaparak Haçlı kadınları hakkında bir profil çizmektedir.

Yine kendi ırkından olmayanlarla uyum sağlayamamaları bağlamında verdiği diğer bir örnekte ise Müslüman olan genç bir Haçlı uzun yıllar Müslümanlar içinde yaşamasına ve Müslüman biriyle evlenmesine rağmen Haçlılara kaçmıştır. Çocukları ve eşiyle birlikte kaçan bu adam Haçlıların idaresindeki Afamiye'ye gidip Hristiyan olmuştur. İbn Münkız, Allah'ın bu tür insanlardan dünyayı arındırması temennisinde bulunarak bu davranışı en kötü davranışlar arasında görmüştür.

Kadınlarla ilgili aktardığı farklı bir örnekte ise Haçlıların utanç verici yönlerini dile getirmektedir. İbn Münkız'a göre insanlıktan nasibini almamış bu Haçlılar'ın bayramlarında yaptıkları eğlencelerden biri yaşlı kadınların yemek için yarışdırılmasıdır.¹⁷⁴

Haçlıların düşünce biçimindeki gariplikleri gözlemleri ile aktarmaktadır. Bu anlamda insanın Haçlılarla yakın temas kurması halinde hayretler içinde kalıp Allah'a sığındığını belirtir. Çünkü insani değer adına onların sadece cesaret ve savaşçılık

¹⁷² İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 216.

¹⁷³ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 217-218.

¹⁷⁴ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 228.

özellikleri vardır. İbn Münkız'ın arkadaş olduğu bir Haçlı şövalyesi oğlunu Haçlı ülkesine göndermesine dair kendisine teklif sunar. Bu teklifi akli başında bir insanın söyleyebileceği bir şey olmadığını dile getirir ve uygun bir dille bunu reddeder. İbn Münkız'a göre kendi oğlunun Haçlı ülkesine gitmesi ile esarete düşmesi arasında bir fark yoktur.¹⁷⁵ İbn Münkız'ın Haçlılarla sulh zamanlarında iyi ilişkiler kurduğuna delil olan bu örnek aynı zamanda Müslümanlar için Haçlı ülkesinin cazibesi olmayan ve akli başında insanın gitmeyeceği bir yer olarak gösterilmektedir.

Haçlılarla ilgili İbn Münkız'ın kaydettiği önemli bir durum da Haçlıların yargı anlayışıdır. İbn Münkız şahit olduğu bir düelloyu Haçlıların yargı anlayışına örnek olarak anlatmaktadır. Nablus şehrinde gerçekleşen olaya göre Müslüman yağmacılar Nablus köylerinden birine saldırdıkları zaman onlara yardım ile suçlanan bir adam Kral'dan kendisini suçlayan adamla düello yapmasını istemiştir. Bu isteği kabul eden Kral suçlayan adama düello için birini ayarlamasını istemiş. Yağmalanan köyde demirci olan biriyle, suçlanan adam düelloya tutuşmuşlar ve sonuç olarak demirci suçlanan adamı feci şekilde öldürmüştür. İbn Münkız bunun Haçlıların hukuk anlayışı olduğunu ifade ederek onları lanetlemiştir.¹⁷⁶

Haçlıların yargılama usullerine bir diğer örnek ise Emir Muinüddin ile Kudüs'e giderken konakladıkları Nablus'da gördükleri gözleri kör olan adama dairdir. Bu adamın annesi Haçlılardan biriyle evlenmiş daha sonra bu adam annesiyle evlenen bu Haçlıyı öldürmüştür. Sonra bu adam annesiyle yardımlaşarak Haçlı hacılarına pusu kurarak onları öldürmeye başlamıştır. Bu fillerinin sonunda yakalanarak Haçlı yargılama yöntemlerine göre yargılanıp gözleri dağlanarak kör edilmiştir.¹⁷⁷ İbn Münkız'ın hayretle anlattığı bu hadiseler üzerinden Müslüman toplumun alışıktı olmadığı zulümle adaletin tecellisi örneklerine dair genellemeler yaparak Haçlıların adalet anlayışını resmetmiştir.

¹⁷⁵ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 219.

¹⁷⁶ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 227-228.

¹⁷⁷ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 230.

Haçlılarla ilgili İbn Münkız'ın tafsilatlı örnekleri arasından dönemin Haçlı-Müslüman etkileşiminin çıkarımını yapmak mümkündür. Savaş zamanlarındaki münasebetlerin bu meyanda zikrinden ziyade sulh zamanlarındaki ilişkiler üzerinde durarak İbn Münkız'ın kaydettiği örnekler üzerinden genellemeler yapmak mümkündür.

Çok iyi bir gözlemci olan ve verdiği örneklerin birçoğunu yaşayarak tecrübe etmesi verilen bilginin kıymetini arttırmaktadır. Öncelikle söylemek gerekir ki Müslümanlar için Haçlılar çok acı ve zulümle dolu tecrübelerle sebep olmuştur. Bununla beraber sulh zamanlarında başta ticaret olmak üzere içtimai ve siyasi bazı maslahatlar icabı Haçlılarla bir araya gelinmiştir. İbn Münkız diplomat kimliği ile Haçlıları yakından tanıma fırsatı bularak bu fırsatı birkaç adım öteye götürerek onlardan arkadaş da edinmiştir.

Haçlı-Müslüman münasebetlerine verilecek örneklerin başında döneme ait bir uygulama olarak karşımıza çıkan eman belgesi uygulamasıdır. İbn Münkız kitabında iki yerde bu belgeden bahis açar. İlk örnek Nûreddin Zengi'nin İbn Münkız'ın ailesi için aldığı eman belgesidir.¹⁷⁸ Her ne kadar Haçlılar pratikte bu teamülü yerine getirmeseler de döneme ait bir uygulama olması açısından önemlidir. İkinci örnek ise kahramanlığı ile Antakya Kralı Dankari'yi kendine hayran bırakan Hasanun adındaki Kürt süvariye verilen eman belgesidir. Ateşkes bitince savaşta ellerine esir düşerse onu serbest bırakmalarına dair olan bu belge de ateşkesin bitiminde yapılan savaşta Hasanun'un esir edilip işkenceye maruz bırakılmasıyla geçersiz bir belge hükmünde olmuştur.¹⁷⁹

Savaş zamanlarında taraflar bir yandan savaş meydanında çarpışırken diğer yandan nefretin bir tezahürü olarak karşılıklı yağma girişimleri olduğunu görmekteyiz.¹⁸⁰ İbn Münkız bu durumu yadırgamayıp normal olarak karşıladığı ve tabir yerindeyse bir gereklilik olarak görmektedir. Kanaatimizce bu durumun en

¹⁷⁸ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdulkerim Eşter, s. 95-96.

¹⁷⁹ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdulkerim Eşter, s. 138.

¹⁸⁰ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdulkerim Eşter, s. 107, 108, 109, 110.

önemli sebebi, uzun yıllar süren savaşların neticesi olarak ortaya çıkan kaos ortamında bazı insanların başı bozuk bir hale düşerek yağma ve eşkıyalık yoluyla hayatlarını devam ettirdikleri yönündedir.

İbn Münkız, Haçlılar konusunda sahip olduğu ciddi tecrübeler neticesinde onlar arasında bazı ayrımlar yapabildiğini görmekteyiz. Haçlı ülkelerinde yeni gelmiş olanların eskilere nispeten daha görgüsüz olmaları bu ayrımlardan biridir. Bizzat yaşadığı bir olay üzerinden bunu delillendirmektedir. Kudüs'e yaptığı ziyaretler esnasında arkadaşları olan şövalyelerin kendisi için küçük bir mescidi boşaltarak ibadet etmesini sağladıkları bir esnada Haçlı ülkesinden yeni gelmiş biri onun kibleye dönük olan yüzünü iki defa müdahale ederek doğu yönüne çevirmiştir. Kibleye dönük ibadet eden birini daha önce görmemiş olan bu görgüsüz adamın tavrı İbn Münkız'ın tuhafına gitmiştir.¹⁸¹ Eskiden beri Müslümanları tanıyan Haçlıların bu duruma muttali oldukları anlaşılmaktadır.

İbn Münkız Haçlıların bazısının Müslümanların medeniyetlerinden etkilenerek barbarlıklarını bir nebze azalttıklarını kabul ederek, bu durumun istisna olduğunu ve de genelleme yapılamayacağını belirtmiştir. Misal olarak anlattığı hadise bir iş için Antakya'ya gönderdiği adamının başından geçmiştir. Bu adamı ilk Haçlı seferlerine katılan yaşı ilerlemiş eski bir şövalyenin evine misafir olmuştur. Bu şövalyenin kurmuş olduğu mükellef sofrada çok lezzetli yemekler olduğu halde İbn Münkız'ın adamı yemek yemeğe çekinmiş bunun üzerine ev sahibi, gönül rahatlığıyla yemesi gerektiğini tavsiye etmiştir. Adam, yemekleri Mısırlı aşçı kadınların hazırladığını ve evine domuz eti girmediğini söylemiştir.¹⁸² İbn Münkız bu münferit örnek üzerinden bazı Haçlıların baskın ve ileri seviyelerde olan Müslüman kültürden etkilenerek Müslümanlar gibi yaşamayı tercih ettiğini aktarmaktadır.

İbn Münkız kitabında kadınlarla ilgili oldukça fazla bilgi naklederek dönemin kadın profili hakkında bilgiler aktarmaktadır. Kadınlar konusuna verdiği ehemmiyete bakılırsa yaşadığı toplum içinde, kadınlar toplumun asli unsuru olup aldıkları roller

¹⁸¹ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 222, 223.

¹⁸² İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 231-232.

gereği toplum içinde aktiftirler. Bu kadın örneklerinden bazıları olumsuz durumlar arz etse de genel olarak anlattığı kadınlar olumlu durumlarla resmedilir. İbn Münkız'ın takip ettiği yöntem gereği münferit örnekler üzerinden genel yargılara ulaşmayı hedeflemiştir. Anlattığı olayın hususi olması durumunda bunun üzerinden genelleme yapılamayacağını belirtmiştir.

İbn Münkız, Haçlılarla yapılan bir savaşta insanlara korkusuzca su dağıtan Bureyke adında köle bir kadından bahseder.¹⁸³ Bu kadının böyle zorlu şartlarda bu işi yapmasına hayret etmiştir. Yine aynı köle kadın Bureyke ile alakalı aktardığı bir bilgi de bu kadının büyü işi ile uğraştığı ve efendisi olan adamın İbn Münkız'ın babasına artık bu kadının kazandığı ile geçimini sağlayacağını söylemesidir.¹⁸⁴

İsmaililerle yapılan savaş sırasında kadınların bazı kahramanlıklarını nakletmiştir. Bunlardan biri üzerinde zırh, başında miğfer, elinde kılıç ve kalkan olan bir kadın, savaştan kaçarak hayatını kurtarmayı düşünen bir erkeği cesaretlendirerek, savaşı ölmesinin onun için kaçmaktan daha iyi olacağını anlatmasıyla yapmış olduğu kahramanlığı aktarmıştır.¹⁸⁵ Dönemin zorlu hayat şartları gereği hayatın muhafazası için zaruret anında kadınlar da kılıç kuşanarak erkeklerle birlikte düşmana karşı mücadele etmekteydi.

İbn Münkız annesi ile alakalı anlattığı bir olayda Bâtınilerin saldırısına uğrayan Şeyzer şehrinde eğer Bâtıniler galip gelirse annesinin kızını esir edecekleri ihtimaline karşı kızını evin alt tarafında bulunan vadiye atıp ölmesini, esir olarak Bâtınilerin eline geçmesine yeğlemeyi düşünmüştür.

Annesi ile alakalı anlattığı bu olayda İbn Münkız annesine yapmış olduğu bu kahramanca tavır için teşekkür ettiğini belirtip, kadınların onur konusunda erkeklerden daha hassas olduğunu ifade ediyor.¹⁸⁶

¹⁸³ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 207.

¹⁸⁴ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 207.

¹⁸⁵ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 209-210.

¹⁸⁶ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 210.

İbn Münkız kadınlar hakkında onların yüce gönüllü ve basiretli olduklarını söyler ve buna dair büyükannesinden örnek getirir. Büyükannesi, İbn Münkız'ı yapmış olduğu aslan avı konusunda uyararak, bu konuda gösterdiği cesaretin amcasının ondan nefret etmesine sebep olacağını dile getirmiştir. İbn Münkız kitabını olayların üzerinden uzun yıllar geçtikten sonra kaleme aldığı için olayların sonuna şerhler koyması muhtemel görünüyor. Burada babaannesinin basiretine atıf yaparken uyardığı durumun gerçekleştiği de anlaşılıyor.¹⁸⁷

İbn Münkız kadınların izzetli kişiliklerini yansıtan birçok şaşırtıcı olaya şahit olduğunu söyler. Tanıklık ettiği bir olayı ayrıntılarıyla anlatır. Ali Abd-i İbn Ebî Reydâ isimli adam gözlerinin çok ileri mesafeleri görmesiyle bilinen biridir. Hizmetinde bulunduğu İbn Mulaib'in ölmesiyle bu şahıs Haçlıların hizmetine girerek onlar adına gözcülük yapmaya başladı. Karısı bu işinden ötürü onu sürekli uyarıyordu. Bir gün bu kadın bir akrabasıyla beraber kocasını öldürerek Şeyzer'e sığınmıştır.¹⁸⁸ İbn Münkız bu olayı kadınların kahramanlıklarına örnek olarak getirerek kadının yaptığı davranış saygınlık ve asalet sebebi olduğunu söyler. Müslüman kadının profilini anlamak açısından önemli bir örnektir.

İbn Münkız kadınların gözü pekliğine bir örnek olarak Şeyzer'e yanlışlıkla gelen Haçlı hacıların karıştığı olayı anlatarak bazı kadınların gösterdiği kahramanlığı kaydetmiştir. Bu kadınlardan biri Nedre binti Buzarmat adlı kadındır. Tek tek yakaladığı üç Haçlıyı önce evinde hapsediyor ve üzerlerinde ne kadar kıymetli eşya varsa el koyuyor daha sonra yardıma çağırdığı birkaç komşusuyla beraber bunları katlediyor.¹⁸⁹

İbn Münkız Müslüman kadınların Haçlılara esir düşmektense ölmeyi tercih ettikleri görüşünü aktardığı bir örnekle teyit ediyor. Şeyzer askerlerinden birinin kızı olan Refül adındaki kızı haçlılar esir etmişlerdi. Babası üzüntüden kızının ismini sayıklıyor ve denk geldiği herkese onun esir düştüğünü söylüyordu. İbn Münkız adamlarıyla birlikte nehir kıyısında yürürken nehirde esir edilen bu kızın cesedini

¹⁸⁷ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 211-212.

¹⁸⁸ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 215.

¹⁸⁹ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 216-217.

görmüşlerdir. Esir düşmektense boğulmayı yeğleyen bu kızın ölüm haberiyle babasının da acısı bir nebze olsun dinmişti.¹⁹⁰ Kızı esir olan bir adamın kızının ölümünü öğrenmesiyle acısının dinmesi Müslüman toplumda ölümün esir düşmeye yeğlendiğini göstermektedir.

İbn Münkız'ın anlattığı bu örnekler Müslüman kadının kahramanlığına ve izzet ve onuruna ne kadar düşkün olduğunu gösteriyor. Bu örnekler üzerinden genelleme yapılarak dönemin Müslüman kadın portresinin bu anlatılanlar üzerinden tasvir etmek mümkündür.

İbn Münkız hâtıratında döneme ait aktardığı önemli ayrıntılardan biri de konuşulan dillerdir. Kitabın konu edindiği coğrafya Şam bölgesi, Mısır bölgesi ve el-Cezire diye tesmiye edilen günümüz Türkiye'sinin Güneydoğu bölgesidir. Özellikle Şam bölgesi ve el-Cezire bölgesinde kozmopolit bir yapının mevcudiyeti, konuşulan dillerin sayısının da farklı olması sonucunu doğurmuştur. Mısır bölgesinde halk ve devlet adamlarının konuştuğu dil Arapça olmasına karşın ordu mensubu Türklerden kaynaklı olarak Türkçe'nin de kullanılan diller arasında olduğu anlaşılmaktadır. Şam ve el-Cezire bölgesi nispeten daha kozmopolit bir yapıya sahip olduğu için konuşulan dillerin sayısı da fazladır. Arapça, Türkçe ve Kürtçe konuşulan dillerin en önemlileridir. Bir de kitabın en önemli konuları arasında yer alan Haçlılar vardır ki onların konuştuğu dil Latince'dir. Konuşulan diller konusunda İbn Münkız, bazı küçük bilgiler aktarmanın ötesine geçmemiştir. Bunlardan bazılarını burada aktararak konuşulan diller konusunda çıkarım yapmak mümkün olacaktır. Haçlıların konuştuğu dil konusunda İbn Münkız aktardığı bir olay ve bir adamının kendisine naklettiği bir bilgi üzerine onların konuştuğu dili kendilerinin anlamadığını ifade etmiştir.¹⁹¹ Konuşulan dilin Müslüman toplumun anlamadığı imasının yapılmasına bakılırsa medeniyet anlamında daha üstün konumda olan Müslüman toplum Haçlıların dilini öğrenmekten imtina ettikleri anlaşılmaktadır.

Konuşulan dil konusunda aktarılan bir başka bilgi, İbn Münkız Atabek Zengi'nin hizmetinde iken ordusunda görev aldığı Emir Selâhaddîn el-Ğısyani'nin

¹⁹⁰ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 242-243.

¹⁹¹ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 137, 231.

Türkçe konuşmasıdır.¹⁹² Bu bilgi dönemin önemli aktörlerinden olan Türklerin kendi dillerini ordu içinde kullandıklarına delil olmaktadır.

İbn Münkız dönemin kılık kıyafetleri konusunda bazı bilgiler aktarmıştır. Debik adı verilen bir kumaştan yapılan elbiseler, seklatun denilen ketenden kumaşlar, sincap derisi kürk, Dimyat işi elbise ve sarık yapımında kullanılan bazı kumaş çeşitleridir.¹⁹³ Bir başka aktardığı kıyafet bilgisi savaşa katılan bir askerin zırhının üzerine giydiği kırmızı renkli damatlık elbisesidir.¹⁹⁴ Muhtemelen dönemin düğün törenlerinde damatlar kırmızı renkli elbiseler giymektedir.

İbn Münkız dönemin tarım faaliyetlerinden bazılarını kitabına konu edinmiştir. Çölde karşılaştığı Arapların süpürge tohumu ektiklerini aktarmaktadır.¹⁹⁵ Dönemin tarım faaliyetleri arasında üzüm, zeytin ve patlıcan üretimi de mevcuttur.¹⁹⁶ Yine dönemin toplumunda tahıl ve pamuk yetiştiriciliğinin de yapıldığını görmekteyiz.¹⁹⁷

Dönemin önemli hayvancılık faaliyetlerinden bazıları arasında Mehari adı verilen ve seferlerde öncü bilgilerin ulaştırılmasında kullanılan develer, Seruc bölgesinde yetiştirilen ve yük taşımacılığında kullanılan katırlar ve haberleşmede kullanılan güvercinler yetiştiriciliği yapılan önemli hayvanlar arasındadır.¹⁹⁸

İbn Münkız dönemin bazı meslek gruplarını kitabında işlemiştir. Bunlardan bazıları evleri mermerle süsleme mesleği olan mermercilik, kerpiç ile ev yapma mesleği ve de avcılık da kullanılan şahinleri yakalayıp ilgilenen avcılara satarak geçimini sağlayan insanların mesleğidir.¹⁹⁹

İbn Münkız'ın konu edindiği dönemin kargaşasına rağmen şehirlerarası ticaret kabilelerinden ve bazı kabilelerin ticaretini yaptığı malzemelerden de bahis açmıştır.

¹⁹² İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 181, 244.

¹⁹³ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s.63.

¹⁹⁴ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 113.

¹⁹⁵ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 65.

¹⁹⁶ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 107, 245, 296.

¹⁹⁷ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 245.

¹⁹⁸ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 64, 67, 92.

¹⁹⁹ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. . 218, 336, 304.

Bu bağlamda Şam bölgesi şehirleriyle Bağdat şehri arasında yapılan ticari seyahatleri ve bir başka kafilenin kumaş ticaretinden bahsetmiştir.²⁰⁰

İbn Münkız'ın hâtıraları arasında tıp ilmi hakkında kaydettiklerinin ayrı bir önemi vardır. Gerek vermiş olduğu bilgilerin özgün bir mahiyette oluşu, gerekse resmi kaynakların pek ehemmiyet vermediği konular arasında yer alması bakımından bu hâtıralar dönemin tarihine kaynaklık açısından değerlidir. Kitapta resmedilen dönem Haçlı savaşlarının yoğun bir şekilde yaşandığı dönemdir. Diğer yandan Müslüman devletler arasında bitmek bilmeyen siyasi çekişmeler neticesi yaşanan savaşlar sebebiyle ortaya çıkan hastalıklar ve yaralanmalar nedeniyle tıp ilmi kitapta önemli bir yer edinmiştir.

Tıp ilmi ile alakalı olması hasebiyle veba kavramını da burada ele almayı uygun gördük. İbn Münkız'ın kayıtları arasında doğrudan veba kavramıyla alakalı bilgiler bulunmamakla birlikte, bölgesel vebaların olduğuna işaret eden dolaylı bilgiler mevcuttur. İbn Münkız, çölde perişan bir vaziyette karşılaşp kendilerine yardım ettiği Araplarla arasında geçen diyalogda neden Şam'a gitmek yerine bu perişan vaziyette çölde kaldıklarını sorması üzerine cevaben Şam'da olan vebadan korktuklarını dile getirmişlerdir.²⁰¹ İbn Münkız'ın bu cevaba mukabil itiraz mahiyetinde bir şey söylememiş olması bahsi geçen yerde bölgesel veba salgını olduğu sonucuna bizi götürse de keyfiyeti ile alakalı malumat elde etmek mümkün değildir. Veba ile alakalı bir diğer örnekte ise Atabek İmâdüddin Zengi'nin emriyle Masurra kalesine yapılan muhasara esnasında kaleden çıkıp ordunun yanına gelen bir kadın, yanlarında keten bez olup olmadığını sorar. Kadının ticaret niyetiyle geldiği zannına kapılsalar da kadın sormasının sebebinin ticaret olmadığını ve kalede veba salgını olduğu için kumaşı askerlere kefen yapılması niyetiyle sorduğunu söylemiştir.²⁰² Bu örnekten anlaşılacağı üzere bahsi geçen kalede veba salgını vardır ama sonrasında bunu teyit eden herhangi bir bilgi mevcut değildir.

²⁰⁰ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 285, 246.

²⁰¹ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 66.

²⁰² İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 254.

Kitâbü'l-İ'tibâr'da dönemin tıp ilmi hakkındaki bilgilerden bazıları bizzat İbn Münkız'ın kendi tecrübeleri ile alakalı olanlarıdır. Mesela yaralı bir askerin tedavisi için yarasından kan akıtılmasını tavsiye etmiştir. Bu tavsiyeyi uygulayan askerin kardeşi İbn Münkız'ın yanına gelerek yaralı askerin verilen tavsiyenin uygulanmasıyla iyileştiğini söylemesi üzerine, bu yöntemi daha önce kendi üzerinde deneyip başarılı olduğunu beyan etmiştir.²⁰³ İbn Münkız'ın asgari düzeyde tıp ilmi ile alakalı bilgi sahibi olduğu görülmektedir. Bunun en önemli amilleri arasında şahidi olduğu hadiselerde tabiplerin uygulamalarını yakından takip etmesinin önemli bir payı olduğu anlaşılmaktadır.

Savaşlarla ilgili anlatılan hatıralarda yaralanan hastaların tedavisi hakkında İbn Münkız önemli malumatlar vermiştir. Örnek olarak bir savaş esnasında mızrak darbesiyle yaralanan amcasının başından geçen olaydır. Amcası aldığı yara sebebiyle gözü yerinden çıkacak dereceye gelmiştir. Bunun üzerine cerrah, amcasının göz kapağını dikerek gerekli tedaviyi uygulamıştır. İbn Münkız bu tedavinin ulaştığı başarı hakkında yaptığı yorumda tedavi edilen gözün sağlığına kavuşması ile sağlam gözünden ayırt edilemeyecek dereceye geldiğini beyan etmiştir.²⁰⁴ Bu örnekten anlaşılacağı üzere tıp ilmi dönemin şartlarına rağmen çok ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Bir başka örnekte savaş esnasında mancınıkların fırlattığı taş ile ayağı kırılan bir adamın tedavisi için çağrılan çok maharetli bir kırıkçıdan bahseder. Savaş devam ettiği için adam tedavi tamamlanmadan aldığı ikinci bir taş darbesiyle ölür.²⁰⁵ Bu rivayet kırık çıkık tedavisinde de toplum içinde maharetli adamlar olduğu göstermektedir.

İbn Münkız ibret nazarıyla anlattığı bazı tedavi usullerinin başında kendi hastalığına çözüm üreten insanlar vardır. Bununla ilgili ilk örnek bacağında çıkan bir adama dairdir. Tabiplerin tavsiyesi ile ayağının kesilmesi gerektiği aksi takdirde kangren sonucu öleceği adama bildirilmiştir. Bahse konu adam testere ile kendi kangren ayağını kesmiştir. İbn Münkız adamın bu işlem sonucu şifa bulduğunu

²⁰³ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdulkerim Eşter, s. 94.

²⁰⁴ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdulkerim Eşter, s. 122.

²⁰⁵ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdulkerim Eşter, s. 197.

ifade eder.²⁰⁶ Bu tedavi yöntemi anlatım tarzına bakıldığı zaman sıradan bir tedavi yöntemi olduğu anlaşılmaktadır. İbn Münkız bu örneği kendi ayağını kesen adamın şecaatine örnek olarak anlatmasına rağmen o dönem uygulanan bir tedavi yönteminden haber vermiştir. Benzer başka bir örnek de karnında su toplanan adamın kendini tedavi etmesi örneğidir. Bu örneği kendisine bir adamının anlattığını ifade eden İbn Münkız kendini tedavi eden adam ile görüşmüştür. Kendini tedavi eden adam, tedavi yöntemi olarak bir jilet yardımıyla karnını kestiğini ve biriken suyu boşaltarak şifa bulduğunu anlatmıştır. İbn Münkız aynı yöntemin bizzat tabipler tarafından uygulanmasına rağmen ölen hastalar olduğunu söylemiştir.²⁰⁷ Bu tedavi yöntemi tabipler tarafından uygulanan ama dönemin şartlarına göre hastanın kurtulma şansının çok düşük olduğu tedavi yöntemi olduğu görülmektedir. Bu durumu bilen ve tedaviler konusunda tecrübe sahibi olan İbn Münkız anlatılan örneği teyit ettirmek için kendini tedavi eden adamla bizzat görüşmüştür.

İbn Münkız başkalarından dinlediği hastalık tedavileri ile ilgili aktardığı bazı örneklerdeki yöntemlerin tesadüfî tedaviler olup genel tedavilere bakan bir yönü olmadığı görülmektedir. Ensesinde kist bulunan adamın çiğ yumurta içerek şifa bulması ve kasık fıtığı olan bir adamın karga yavrusu etini yiyerek şifa bulması tamamen tesadüfî olan tedavi yöntemleri arasındadır.²⁰⁸ Kasık fıtığı iyileşen adamın örneği anlatılırken Bağdat'ta o dönem bir hastane olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan tedavilerle ilgili mekân belirtilmesi anlatılan diğer örneklerde olmamakla birlikte genellikle cerrahların ve tabiplerin mekân belirtmeksizin uyguladıkları yöntemler konu edinilmiştir.

İbn Münkız dönemin önemli bazı tabipleri ve tedavi yöntemleri hakkında bilgiler vermiştir. Bunlardan biri tıp konusunda maharetiyle meşhur olmuş İbn Butlan isimli tabiptir. Anlatılan bir örnekte karnında su biriken bir adam tedavi için bu tabibe başvuruyor ama tabip hastalığının çözümü olmadığını belirtiyor. Daha sonra bu hastanın şifa bulduğunu görünce hangi tedaviyi uyguladığını merak ederek soruyor.

²⁰⁶ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 237-238.

²⁰⁷ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 239.

²⁰⁸ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 284, 285, 286.

Adam tedavi olmadığını sadece annesinin ikram ettiği sirkeden her gün içtiğini söylüyor. Tabip bu sirkeyi görmek için adamın evine gidiyor. Sirkenin içinde ölmüş iki yılan buluyor ve tedaviye olumlu cevap veren unsurun bu ölen yılanların sirke ile girdiği etkileşim olduğunu söylüyor.²⁰⁹ Tabip İbn Butlan'la ilgili bir başka örnekte kendisine gelen hastanın mesleğinden kaynaklanan hastalığını teşhis ederek tedavi uyguladığı görülmektedir. Gelen hasta kalburculuk mesleği gereği fazla miktarda toza maruz kalıp sesi anlaşılmayacak derecede kısalmıştır. Tabibin keskin sirke tedavisi ile adamın boğazı temizlenmiş ve sağlığına kavuşmuştur.²¹⁰ İbn Münkız bu tedavi yapılırken tabibin yanında oğlu ve talebeleri olduğunu ve tabibin bu uygulamanın başka hastalarda denenmemesini onlara tavsiye ettiğini söylemektedir.²¹¹ Bu verilen bilgiden bahsi geçen doktorun bu iş için bir yere sahip olduğu ve buranın aynı zamanda tabip yetiştiren bir eğitim müessesesi olduğu anlaşılmaktadır.

İbn Münkız'a konu olan bir diğer tabip Şeyh Ebu'l Vefa Temam'dır. İbn Münkız kendi hastalığına bu tabibin uyguladığı ilginç tedavi yönteminden bahseder. Üşüme problemi ile tabipten tedavi talep eden İbn Münkız'a hint kavunu adlı meyveden yemesi tavsiye edilmiştir. İbn Münkız bu durumda bu meyveyi yemenin rahatsızlığına çözüm olmayacağına kanaat getirse de uygulanan tedavi ile şifa bulmuştur.²¹² İbn Münkız bazı hastalıklarla ilgili tedavi yöntemlerini anlatırken mutat tedavilerden ziyade hayreti uyandıracak tedavi yöntemlerini ve tedavi de kullanılan malzemeleri vermiştir. Bu da bir yandan dönemin tıbbi hakkında bilgi verirken diğer yandan ilginç tedavi yöntemlerinin toplumdaki varlığına işaret etmektedir.

Haçlı tarihi araştırmaları için ehemmiyetli olan Kitâbü'l-İ'tibâr eserinin, Haçlıların tedavi usulleriyle ilgili aktardığı malumatlar genel olarak İbn Münkız'ın Haçlılara bakışıyla paralellik arz eder. İbn Münkız'a göre Haçlılar medeniyetten nasibini almamış vahşilerdir. Dolayısıyla tedavi usulleri de vahşetin ayrı bir tezahürüdür. Bununla beraber Haçlıların tıp kanunlarına uygun tedavi yöntemlerini de zikretmekten imtina etmemiştir. İbn Münkız Haçlıların tedavi usullerine olan ıttılını

²⁰⁹ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 287.

²¹⁰ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 287.

²¹¹ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 287.

²¹² İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 289.

ya bizzat müşahade etmiştir ya da başka birisi kendisine anlatmıştır. Burada bu tedavi usullerinden bazılarını zikredeceğiz.

Bir defasında Haçlıların ileri gelenlerinden biriyle yaptığı bir seyahat esnasında bu adamın kendisine anlattığı ilginç tedavi yöntemlerinden birini kitabında ele almıştır. Bu tedaviye muhatap kişi önemli bir şövalyedir. Tedavi eden ise büyük rahiplerden biridir. Anlatan kişi bu rahibin hastaya elinin değmesiyle hastanın iyileşeceğine inandıklarını ama akıbetin bunun tam aksi olduğunu aktarmaktadır. Rahip tıp kurallarına aykırı bir tedavi yöntemiyle adamın ölümüne sebep olmuştur. Hastayı neden öldürdüğü sorulduğunda çok acı çektiği için ölüp rahatlamasını sağladığını söylemiştir.²¹³

Sulh zamanlarında Haçlı idarecilerle Müslüman idareciler arasında bazı konularda yardımlaşma olduğu görülmektedir. Bunların başında gelen örneklerden biri Haçlıların, Müslümanlardan bazı hastalıkların tedavisi için tabip talep etmesidir. Buna bir örnek İbn Münkız'ın amcası olan Şeyzer Emiri Ebu'l Asâkir Sultan'dan Haçlıların talep ettiği tabiptir. Sabit adlı tabip Haçlıların içinde kaldığı sürede gördüğü bazı ilginç tedavi yöntemlerini anlatmıştır. Bu tabip kendisine getirilen bir asker ve kadına hastalıklarına uygun tedaviler uyguladığını ama Haçlı tabiplerinden biri bu tedavilerin hastalara bir fayda vermeyeceğini söyleyerek kendi yöntemini uygulamıştır. Asker olanın bacağının balta ile kesilince şifa bulacağını söylemiş ve kesilmesini uyguladıktan sonra adam ölmüştür. Kadına dair tedavi de önce saçının kazınarak bir macun sürülmesi gerektiği söylemiş daha sonra bunun fayda etmediğine karar vererek, kadının kafasını jiletle haç şeklinde açıp tuz basarak ölmesine sebep olmuştur.²¹⁴ İbn Münkız'ın Haçlıların tedavi yöntemlerinde iyi olanları da aktarmayı ihmal etmediği görülür. Anlattığı bir örnekte atın tekmesine maruz kalan birisi Haçlı tabibin uyguladığı doğru yöntemle şifa bulmuştur.²¹⁵

²¹³ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 227.

²¹⁴ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 220.

²¹⁵ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 221.

3.5. Kitâbü'l-İ'tibâr'da Avcılık Sporü ve Savaş Kültürü

Kitâbü'l-İ'tibâr'ın müstakil bir bölümü av sanatıyla alakalı hâtıralardan müteşekkil olduğu için bizde müstakil bölüm olarak bu konuyu ele alacağız. Dönemle ilgili bahsedilen av sporunun sosyal hayatla ilgili bazı önemli tarafları vardır. Muhtemelen İbn Münkız ve beraberindekiler avcılığı geçim kaynağı veya avlanan hayvanların eti için yapmıyorlardı. Çünkü avlanan hayvanlar arasında eti yenilmeyen vahşi hayvanlarda vardır. Av sporu hali hazırdaki savaşlar için bir idman anlamı taşıyordu. Savaşta kullanılan aletlerin büyük çoğunluğunun avcılıkta da kullanıldığı görölmektedir.

İbn Münkız avlanan hayvanların başında gelen aslanlarla ilgili oldukça geniş bilgiler vermektedir. Kendisi hakkında yaptığı bir yorumda başkalarıyla beraber öldürdüğü aslanların yanında, tek başına öldürdüğü aslanlar da oldukça çok olduğudur.²¹⁶ Bu noktada kendisini usta bir aslan avcısı olarak tavsif etmektedir. İbn Münkız'ın verdiği bilgilerden anlaşıldığı üzere çeşitli sebeplerle aslan avcılığı yapıldı. Yerleşim yerlerine yakın bir yerde aslan göröldüyse onun vereceğı zararı önlemek için aslan avına çıkılması bunlardan biriydi.²¹⁷

Bazı vahşi hayvanların evcilleştirilmesinin o dönem hem Müslümanlar hem de Haçlılar tarafından uygulandığını örnekleriyle anlatmıştır. Şam şehrinde evcilleştirilen bir aslanın çevreye zarar vermesi üzerine terbiyecisinden istenildiğini ve yine aynı aslanın bir koyun tarafından toslanması üzerine kesilerek derisinin yüzöldüğü ifade edilmiştir.²¹⁸ Avlanan aslanların derisinin yüzölüp kalan kısmının atılması genel bir teamöl olarak aktarılmaktadır.²¹⁹ Haçlıların vahşi hayvanları evcilleştirdiğı örneklerden biri leopardır. İbn Münkız ilk defa bir leoparın evcilleştirildiğini görmüş ve evcilleştirilmesi zor olan bu hayvana çok şaşırmıştır.²²⁰ İbn Münkız evcilleştirilen hayvanların ne amaçla evcilleştirildiğı hakkında herhangi bir bilgi aktarmamıştır.

²¹⁶ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 192, 236.

²¹⁷ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 187, 189.

²¹⁸ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 189.

²¹⁹ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 190.

²²⁰ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 194.

Av sporu ile alakalı İbn Münkız dönemin önemli devlet adamlarıyla yaptığı avcılığı aktarmaktadır. Gençlik yıllarında ailesinin yanında bulunduğu Şeyzer'de, Atabek Zengi İbn Aksungur'un yanında, Şihabeddin Mahmud İbn Tâcu'l-Mulûk'la beraber Şam'da, bazılarına Mısır'da, bazılarına Nûreddîn Mahmud İbn Atabek Zengi ile bazılarına ise Diyarbakır'da Artukoğlu Emir Fahreddin Kara Arslan ile katıldığını ifade etmiştir.²²¹

Avcılığı yapılan hayvanlar hakkında detaylı bilgiler vererek dönemin hayvan popülasyonu hakkında çıkarımlar yapmamıza olanak sağlamıştır. Şeyzer şehrinde yaptıkları avlarda keklik, su kuşu, yaban tavşanı, ceylan, domuz avladıkları bilgisini vermektedir.²²² Şam'da katıldığı bir avda antilop ve sincap da avcılığının yapılması av yapılan hayvan türlerinden bazısına işaretir.²²³ Mısır'da katıldığı avlarda bu bölgede avlanan hayvanlardan bazılarını zikretmiştir. Bucc adı verilen flamingo benzeri bir kuş avlanan hayvanlar arasındadır. Nil nehri kıyısında su kuşları ve deniz atı adı verilen hayvanlar avlanmaktadır. Beni İsrail ineği adı verilen bir tür inek de avcılığı yapılan hayvanlardan biridir.²²⁴ Hısn-ı Keyfa'da katıldığı avdan bahis açarak avlanan hayvanların bazılarının bıldırcın, keklik, su kuşları, dağ keçileri ve tavşanlar olduğunu söylemiştir.²²⁵ Avlanan hayvanlara balıkları da ekleyerek, balık avlanırken kullanılan düzenekler hakkında bilgiler verir. Hatta bazı balıkçıların hiçbir alet olmaksızın elleriyle avlandıklarını ifade etmiştir.²²⁶

İbn Münkız avlanmakta kullanılan hayvanlar ve araç gereçler hakkında önemli bilgiler vermiştir. Babasıyla yaptıkları avlarda şahinler, doğanlar, atmacalar ve köpekler kullanılan hayvanlardan bazılarıdır.²²⁷ İmâdüddin Zengi ile katıldığı bir avda ilk defa avcılık da kullanılan vaşakları görerek bu hayvan türünün de avcılık da kullanılan hayvanlar arasında olduğunu ifade etmiştir.²²⁸ Avda kullanılan şahinlerin temini hakkında verdiği bilgiden anlaşılabacağı üzere bu işi geçim kaynağı olarak gören

²²¹ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 294-295.

²²² İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 211-212.

²²³ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 297.

²²⁴ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 300.

²²⁵ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 301.

²²⁶ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 330-331.

²²⁷ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 211, 236.

²²⁸ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 296.

köylüler vardır. İbn Münkız bu köylülerden şahinleri satın aldıklarını aktararak bazı dönemlerde şahinlerin sayısının beslenen tavuklardan fazla olduğunu ifade etmiştir.²²⁹ Yine başka bir pasajda kullanılan hayvanlar arasında çita ve tazi da olduğunu beyan etmiştir.²³⁰ Avda kullanılan bazı araç gereçler; ağlar, küçük baltalar, kürekler ve avların yuvasına ulaşmaya yarayan kancalardır.²³¹ Serçe tarzı küçük kuşların avlanmasında kullanılan kamıştan yapılmış olup boru şeklinde bilye fırlatan bir alet İbn Münkız'ın kaydettiği av aletlerindendir.²³²

Avcılık sporuna paralellik teşkil eden dönemin savaş kültürü ve savaş aletleriyle ilgili İbn Münkız önemli tespitler yapmamızı sağlayan bilgiler aktarmıştır. *Kitâbü'l-İ'tibâr*'da ele alınan konuların geçtiği tarih ve coğrafya yoğun savaşlara sahne olmuştur. Gerek Müslüman devletler arasında gerekse Haçlılarla yapılan savaşlardan ötürü savaş kültürüyle ilgili kitapta oldukça fazla malumat bulunmaktadır. Dönemin şartları içerisinde kullanılan savaş aletleri hakkında da önemli bilgilere ulaşmak mümkündür.

İbn Münkız, savaşlarla ilgili bilgiler aktardığı bölümlerde savaşlarda kullanılan klasik aletlerden olan kılıç, kalkan ve mızraktan kitabın çok yerlerinde bahisler açmıştır.²³³ Bunun yanında İbn Münkız için de farklılık arz eden bazı aletler zikreder ki bizim burada dikkat çekeceğimiz daha çok bu aletlerdir.

Kitapta altın süslemeli cevşen diye geçen özel bir zırh vardır. Bu zırhı Abbasi Halifesinin elçisi İbn Bişr, Atabek İmâdüddin Zengi'nin saflarında Haçlılarla yapılan savaşta giymiştir.²³⁴ Bu zırhın başka benzeri kitapta yer almamış olması sebebiyle bunun ileri düzey devlet adamlarından başka kimsenin kullanmadığı sonucunu çıkarmak mümkündür. Bir başka örnekte ise Haçlı süvarilerinden birinin giydiği zırhın zincirden yapılma olduğunu aktarmıştır.²³⁵ İbn Münkız babasıyla alakalı naklettiği bir olayda babasının burunluklu Müslüman miğferi giydiğini söyler.²³⁶ Önemli savaş

²²⁹ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdulkerim Eşter, s. 305.

²³⁰ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdulkerim Eşter, s. 321.

²³¹ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdulkerim Eşter, s. 321.

²³² İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdulkerim Eşter, s. 334.

²³³ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdulkerim Eşter, s. 131.

²³⁴ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdulkerim Eşter, s. 53.

²³⁵ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdulkerim Eşter, s. 103.

²³⁶ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdulkerim Eşter, s. 117.

aletlerinden olan zırhların bazılarının özelliklerini ayrıntılarıyla vasfetmiştir. Haçlı yapımı bir zırhın keçe, ham ipek ve tavşan tüyü ile kaplandığını aktarmaktadır.²³⁷

İbn Münkız'ın kayıtları arasında mızraklarla ilgili çok örnekler olmakla birlikte anlattığı bir mızrak oldukça ilginçtir. İki mızrağın birbirine eklenmesiyle elde edilen ve boyu hakkında yirmi veya on sekiz zira'²³⁸ bilgisi olmakla birlikte tam boyunu anlamak için mızrağın uzunluğu sebebiyle yerde sürüklendiğini ifade etmiştir.²³⁹ Kullanımı kolay olmadığı için kullanıcıya savaşlarda dezavantaj olduğu anlaşılmaktadır.

Dönemin önemli savaş aletleri arasında mancınık da zikredilmektedir. İbn Münkız Bizanslıların Haçlılarla beraber Şeyzer şehrini muhasarası sırasında mancınık kullandıklarını ve fırlatılan taşların okların ulaşabileceği mesafenin çok daha uzağına ulaştığını söylemektedir.²⁴⁰

İbn Münkız'ın hâtıralarının geçtiği yerler arasında savaşlar önemli bir yer işgal etmektedir. Bu nedenle dönemin savaş kültürüne ait bilgilere bu hatıralar üzerinden ulaşmak mümkündür. Resmedilen tablo da savaşlar normal hayatın bir parçası olarak karşımıza çıkar. Savaşlarla ilgili bazı uygulamaları burada zikrederek dönemin savaş kültürü hakkında çıkarımlarda bulunacağız.

Savaşlarla ilgili karşımıza çıkan önemli ayrıntılardan biri kafa kesme olgusudur. Genellikle Haçlılarla yapılan mücadelelerin nihayetinde karşımıza çıkmakla beraber, bazen Müslümanlar arasında cereyan eden mücadelelerin nihayetinde de karşımıza çıkar. Kafa kesme olgusuna getirilecek örneklerden biri, Haçlıları hezimete uğratan İmâdüddin Zengi'nin üç bin kadar Haçlının kafasını keserek bir yerde toplamasıdır.²⁴¹ Bir başka örnekte Emir el-Cuyuş Özbek Haçlılarla yapılan savaş sonucu elde ettiği esirlerin hepsinin boynunu vurdurmuştur.²⁴² Haçlılarla yapılan bir başka mücadelede de yine öldürülen haçlıların boynu vurularak atların

²³⁷ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 181.

²³⁸ Metrenin kabulünden önce kullanılan uzunluk ölçülerinden olup parmak uçlarından dirseğe kadar olan kısma denk uzunluk ölçüsünün adıdır. Ortalama 75 cm. ile 90 cm. arasındadır.

²³⁹ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 183.

²⁴⁰ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 196.

²⁴¹ İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 54.

²⁴² İbn Münkız, *Kitâbü'l-İ'tibâr*, thk. Abdülkerim Eşter, s. 151.

kayıplarına bağlandığı görülür.²⁴³ Yine bir savaşta Haçlılardan bazıları suda boğularak can verdiğı halde İbn Münkız amcasının emriyle yirmi kadar Haçlının kafasını kesmiştir.²⁴⁴ Müslümanlardan bir örnek vererek bu kadarla iktifa edelim. Fâtîmi Devleti vezirleri arasındaki mücadeleden yenilgiye uğrayan İbn Salar'ın boynu vurularak Halife Zafir'e götürülmüştür.²⁴⁵ Kitapta savaşların anlatıldığı konuların çoğunda bu kafa kesme örnekleri mevcuttur. Kafa kesme olaylarını İbn Münkız olağandışı bir durum gibi nakletmediğinden hareketle dönemin savaş olgusunda bunun garipsenmeyecek bir durum olduğunu söylemek mümkündür.

²⁴³ İbn Münkız, **Kitâbü'l-İ'tibâr**, thk. Abdulkerim Eşter, s. 199.

²⁴⁴ İbn Münkız, **Kitâbü'l-İ'tibâr**, thk. Abdulkerim Eşter, s. 241.

²⁴⁵ İbn Münkız, **Kitâbü'l-İ'tibâr**, thk. Abdulkerim Eşter, s. 74.

SONUÇ

Hâtırat türü eserler tarih araştırmaları için vermiş olduğu ayrıntılı bilgilerden ötürü önemli kaynaklar arasında sayılır. Resmi tarihin vermediği önemli ayrıntıları hâtırat kitaplarında bulmak mümkündür.

Hâtırat türünün İslam Tarihi Literatürü için bilenen ilk örneği olduğunu kanaatine vardığımız Kitâbü'l-İ'tibâr yazıldığı dönem hakkında önemli ayrıntıları ihtiva etmektedir. İbn Münkız yaşadığı bölgeler olan Bilad-ı Şam, Mısır ve dönemin Artuklu hâkimiyetinde olan el-Cezire bölgesinin siyasi, askeri ve kültürel yapısını resmetmiştir.

İbn Münkız iki asır devam eden haçlı seferlerinin ilk asrının muasıdır. Doğumundan birkaç yıl önce Kudüs haçlılar tarafından işgal edilmiştir. Vefatından birkaç sene önce de Selahaddin Eyyûbi tarafından Kudüs haçlı işgalinden kurtarılmıştır. Kitabında haçlılarla yapılan mücadelelere çokça yer veren İbn Münkız başka kitaplarda rastlanması mümkün olmayan bazı bilgilerde aktarmıştır. Haçlılarla hem savaş hem de barış zamanlarında temaslarda bulunan İbn Münkız onlar hakkında birçok ayrıntıyı aktarmıştır. Haçlılarla ilgili yer yer tarafsız bir şekilde bilgiler aktarsa da çoğunlukla onlar hakkında kanaatleri olumsuzdur. Haçlılar İbn Münkız'ın gözünde hayvandan farksız yaratıklardır. Cesaret ve savaçlıkları dışında hiçbir insani meziyetleri yoktur. Şahit olduğu veya duyduklarından hareketle ahlaki olarak aşağı seviyelerde olduklarını belirtmiştir.

İbn Münkız'ın hâtıralarında dönemin Müslüman devletlerinin durumu hakkında da yeterli bilgileri bulmak mümkündür. Bu bağlamda muaşeret ettiği önemli siyasi şahsiyetler hakkında önemli bilgiler aktarmaktadır. Hicri 6. asır İslam devletlerinin gerek Haçlılarla olan mücadeleleri gerekse birbirleriyle olan çekişmelerini kendine has üslubuyla aktarmaktadır.

İbn Münkız kitabını telif ederken aktardığı siyasi olayların yanında dönemin sosyo-kültürel hayatı hakkında önemli malumatlar aktarmıştır. Kitâbü'l-İ'tibâr eserinde dönemin Müslüman toplumunun etnik yapısı, konuşulan bazı diller, örf ve adetler hakkında bilgiler sunmuştur.

İbn Münkız'ın aktardığı bilgilerden yapılan çıkarımlar sonucu dönemin iktisadi faaliyetleri, tarım ve zanaatle ilgili önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Bunun yanında o dönem çeşitli amaçlarla kullanılan hayvanlar ve bu hayvanlar için kullanılan aletler hakkında bilgiler aktarmıştır.

Kitâbü'l-İ'tibâr eseri özelinde hâtırat türü kitaplar tarih araştırmaları için başvurulacak önemli eserler arasındadır. Hele bu kitap Kitâbü'l-İ'tibâr gibi nadir bir eserse gerek müellifi hakkında gerekse müellifin eserine konu olan olaylar sebebiyle tarih kaynağı olarak değerlendirilir.

KAYNAKÇA

- Alşan, Songül- Akın,
Gülsemin: **Tarih Metodolojisi Tarihi Kaynaklar ve Araştırma Yöntemleri**, 1. bs, İstanbul, Kriter Yayınevi, 2019.
- Altınova, Banu: “Kavram Kargaşası Çerçevesinde Edebî Bir Tür Olarak ‘Hatıra’”, **Türkbilig**, No: 6, 2003.
- Asan, Nuray : “Anı Türü Eserlerde İzmir”, Hacettepe Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Ataç, Gürsel: **Gezi Notları Seçkisi**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1994.
- : **Edebiyat Yazılan II**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1991.
- : **Edebiyat Yazıları I**, Ankara, Gündoğan Yayınları, 1990.
- Beşikçi, Mehmet: “Tarih Yazımında Hâtırat ve Günlükler Nasıl Kullanılmalı?:Birinci Dünya Savaşı’na Katılan Osmanlı Askerlerinin Benlik Belgeleri Özelinde Metodolojik Bir Analiz”, **Toplum Ve Bilim**, No: 144, 2018, s.253-292
- Bıçak, Ayhan: **Tarih Bilimi**, İstanbul, Çantay Kitabevi, 1999.
- Birinci, Ali: **Tarihin Hududunda**, İstanbul, Dergah Yayınları, 2012.

- Cebbûr, Abdünnûr: **el-Mu‘cemü’l-Edebî**, Beyrut, 1984
- Cemil, Koçak : **Geçmiş Ayrıntıda Saklıdır**, 2. bs, İstanbul, Timaş, 2012.
- Çevik, Mustafa : **Tarih Felsefesi**, 1. bs, Ankara, Anı Yayıncılık, 2014.
- Demiray, Kemal : **Temel Türkçe Sözlük**, 3. bs, İstanbul, İnkılap Kitabevi, 1994.
- Devellioğlu, Ferit: **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Ankara, Aydın Kitabevi, 2007.
- Efe Aydın : “Abidin Binkaya’nın Birinci Dünya Savaşına Dair Hâtıratı”, **ÇKÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C. 7, No: 2, 2016, s. 120-138
- el-Hamevî, Yakut : thk. İhsan Abbas, **Mu‘cemü’l-üdebâ’**, C. 2, 1. bs, Lübnan, Darü’l Mağribi’l İslami, 1993.
- el-İsfahânî, İmâdüddin : thk.Şükrî Faysal, **Harîdetü’l-kasr ve cerîdetü’l- asr**, C. 1, Dımaşk, 1955.
- el-Makrizi, Takıyyüddîn : thk.Muhammed Yalavi, **Kitab el-Mukaffa el-Kebir**, C. 2, Dar Mağrib İslami, t.y.,
- Eryılmaz, Doğanay : “Ermeni, Fransız ve Türk Literatüründe Anı Türü”, Ankara, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

- Göçer, Güngör : “Hâtıratın Tarihsel Değeri ve Nedret Gürcan’ın Hâtıratında Dinar’a Dair Ayrıntılar”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 20, No: 1, 2018, s. 305-326
- Günaltay, Şemseddin : **İslam Tarihinin Kaynakları -Tarih ve Müverrihler-**, 1. bs, İstanbul, Endülüs Yayınları, 1991.
- Gündüz, Mustafa : “Sosyoloji Çalışmalarında Anı ve Hâtırat Türü Eserlerden Yararlanma”, **Milli Eğitim Dergisi**, No: 162, 2004.
- Gürün, Kâmuran: “Tarih ve Hâtırat”, **BELLETEN**, C. 60, No: 227, 1996, s. 227-232
- Halkın, Leon-E. : **Tarih Tenkidinin Unsurları**, çev. Bahaeddin Yediyıldız, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1989.
- Hitti, Philip K. : **An Arab-Syrian Gentleman And Warrior In The Period Of The Crusades**, London, I.B.Tauris and Co Ltd, 1987.
- İbn Hallikân, Ebü’l-Abbas Ahmed b. Muhammed: thk. İhsan Abbas, **Vefeyâtü’l-a’yân ve enbâ’ü ebnâ’i’z-zamân**, C. 1, Beyrut, Dar Sâdır, 1978.
- İbn Münkız, Üsâme : thk. Abdulkerim Eşter, **Kitâbü’l-İ’tibâr**, 2. bs, Beyrut, Mektebeti’l İslami, 2003

- : **Kitâbü'l-İ'tibâr (İbn Munkiz Haçlılara Karşı)**, çev. Selahattin Hacıoğlu, İstanbul, Bordo Siyah Yayınları, 2018.
- : **Kitâbü'l-İ'tibâr (İbretler Kitabı)**, çev. Yusuf Ziya Cömert, 6. bs, İstanbul, Kitabevi Yayınları, 2018.
- : thk. Philip Khuri Hitti, **Kitâbü'l-İ'tibâr**, Beyrut, Dar Müttehida, 1981
- İbnü'l-Adîm, Kemâleddin Ömer : thk. Süheyl Zekkâr, **Buğyetü't-taleb fî târîhi Haleb**, C. 3, Lübnan, Daru'l Fikr, ts.
- Kabakoğlu, Ahmet : **Türkiye İktisat Tarihi**, 8. bs, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2008.
- Kanar, Mehmet : **Kanar Arapça-Türkçe Sözlük**, İstanbul, Say Yayınları, 2009.
- Karahasanoğlu, Selim : “Tarih Bilimi Ve Metodolojisi”, ed. Mehmet Yaşar Ertaş, İstanbul, İdeal Kültür Yayıncılık, 2019.
- Kaytaz, Muhammed Adnan : **Üsâme b. Münkiz Ve Cedid Min Asarihi Ve Şi'rihi**, Dimaşk, Menşuratu Vezaratu Sekafe, 1998.
- Kütükoğlu, Mübahat S. : **Tarih Araştırmalarında Usûl**, 8. bs, İstanbul, Elif Kitabevi, 2007.
- Martin, Volkan : “Halil Paşa'nın Hatıralarının Tarihî Kıymeti”, **Tarih İncelemeleri Dergisi**, C. 33, No: 1, 2018, s. 69-89.

- Memiş, Ekrem : **Tarih Metodolojisi**, 4. bs, Konya, Çizgi Kitabevi, 2005.
- Muallim, Naci: **Lügat-ı Naci**, 1902, bs.y,
- Özaydın, Abdülkerim: “Münkız(Benî Münkız)”, **DİA**, C. 32, 2006, s. 15-16
- Özcelik, İsmail: **Tarih Ve Metodolojisi**, bs.y., Gazi Kitabevi, 2014.
- Öztürk, Banu : “Tanzimat Yazarlarına Göre Hâtırat Türü”, **TÜBAR**, No: XXIX, 2001, s. 303-317.
- Özyer, Nuran: “Edebi Tür Olarak Otobiyografi Ve İki Örnek”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 10, No: 1, 1993, s. 73-85.
- Okay, M. Orhan : “Hâtırat”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 16, 1997, s. 445-449.
- Sevim, Ali : “İbn Münkız”, **DİA**, C. 20, İstanbul, 1999, s. 221-222.
- Şeşen, Ramazan: **Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı**, İstanbul, İsar Vakfı Yayınları, 1998.